

Myndigheten för
samhällsskydd
och beredskap

GÖTEBORGS UNIVERSITET

UTVÄRDERING

Skydda dig mot brand hemma

- En analys av riskkommunikationen och dess effekter på människors riskuppfattningar

Faktaruta

Utvärdering av ett informationsmaterial i kampanjen Aktiv mot brand

2017

JMG, Göteborgs universitet

Bengt Johansson, Gabriella Sandstig och Orla Vigsø

Rapporten utvärderar MSB:s broschyr Skydda dig mot brand hemma. I undersökningen görs en retorisk analys av materialet och ett experiment om inläring av krisbudskap. Den retoriska analysen visar att det finns flera saker att förenkla och förtydliga i informationsmaterialet. Experimentet ger också viktiga insikter om hur brandinformation kan förbättras.

MSB:s kontakt:

Enheten för brand- och olycksförebyggande arbete

Publikationsnummer MSB1164

ISBN 978-91-7383-796-5

MSB har beställt och finansierat genomförandet av denna forskningsrapport. Författarna är ensamma ansvariga för rapportens innehåll.

Förord

Vi tackar Maria Andreasson på LORE, (Laboratory of Opinion Research, vid SOM-institutet, Göteborgs universitet) som både kreativt och effektivt hjälpt oss med både framtagning av frågor och genomförande av experimentet. Dessutom vill vi tacka Erik Eliasson vid JMG som gjort bilderna till experimenten.

Innehållsförteckning

1.1 Uppdraget	6
2.1 Om retorisk analys	7
2.2 Retorisk analys av brandinformation	9
2.3 Analys av foldern.....	10
2.4 Analys av sidan 1	11
2.5 Analys av sidan 2	12
2.6 Analys av sidan 3	13
2.7 Analys av sidan 4	14
2.8 Vad har vi lärt oss	17
3.1 Riskkommunikation – ett experiment	19
3.2 Design	20
3.3. Effekt på vad?	26
3.3 Urval	26
3.4 Effekter av att skrämmas	27
3.4 Effekter av att få något att göra	32
3.5 Effekter av vem man kan lita på.....	35
3.6 Olika effekter i olika grupper?	39
3.7 Vad har vi lärt oss?	44

Sammanfattning

Rapporten utvärderar informationsmaterialet som används i kampanjen *Aktiv mot brand*. Analyserna begränsas till faktabroschyren *Skydda dig mot brand hemma*. Rapporten består av två delar, där den *första* är en retorisk analys av riskkommunikationen. Den *andra* delen är en analys av medborgarnas kunskaper och attityder till information om utrymning vid brand och bygger på ett urval från den webbaserade Medborgarpanelen vid Göteborgs universitet (ca 2500 personer).

Resultaten av den retoriska analysen visar på ett antal punkter där brister finns i riskkommunikationen och hur de kan åtgärdas. Logiken i ordningsföljd av bildmaterialet växlar och förståelsen är ofta starkt beroende av att kunna läsa bildtexten (på svenska). Personer på bilderna är känslomässigt oengagerade och kan inte kopplas till ålder, kön mm. Detta understryker inte allvaret och ger sämre möjlighet till identifikation. Personerna på bilderna ingår inte heller i ett socialt sammanhang utan verkar leva ensamma. Dessutom blandas det vad man ska göra och inte göra om vartannat och det förutsätts att man har kunskap om många objekt som visas utan förklaring. Det saknas dessutom argumentation i texterna, vilket gör att imperativerna framstår som order utan förklaring. Man får inget argument varför man ska agera på ett visst sätt.

Resultaten från experimentet visade att det fanns effekter av att skrämma, aktivera och lugna på olika typer av lärande. Forskning om medieeffekter har visat att det emotionella och kognitiva lärandet är lättare att påverka än det beteendemässiga lärandet. Men resultaten indikerade trots allt vissa kommunikationseffekter på riskbeteende.

Skrämsel stegrar människors rädsla, men inte deras oro eller bedömning av sannolikheten att drabbas av brand. Inte heller ökar emotionellt lärande (informationens användbarhet) eller kognitivt lärande (vad ska man göra?). Det fanns effekter på beteendemässigt lärande (vad kommer jag göra?) där människor i högre grad undvek att ta sig ut via trapphuset, men i högre grad ville ta sig ut – antingen via fönster/balkong eller fasad/stupränna när de exponerats för skrämmande information.

Aktiveringssinformation ökade inte heller det emotionella lärandet, däremot fanns det effekter på det kognitiva lärandet. Denna kunskap omvandlades också till beteendeintention, om det brinner säger sig många fler som fick råd hur de skulle agera också följa dessa instruktioner.

Lugnande information gjorde att informationen sågs som betydligt mer användbar (emotionellt lärande), kunskapen om att man bör stänga dörren och stanna i lägenheten och vänta på hjälp ökade också signifikant (kognitivt lärande). När det gäller handlingsbenägenhet var det dock bara intentionen att hindra rök från att komma in som påverkades av att tillföra lugnande information.

Effekterna av riskkommunikation var större på det kognitiva och beteendemässiga lärandet i vissa grupper, då de med hög myndighetstilltro påverkades mer än de med låg tillit till myndigheter.

1. Inledning

1.1 Uppdraget

Varje år dör mer än 100 personer i bränder i Sverige. Nästan 9 av 10 dödsbränder inträffar i hemmet. Den vanligaste kända orsaken till brand med dödlig utgång är rökning. När människor förolyckas sker det ibland beroende på att de som omkommer haft begränsad handlingsförmåga att utrymma eller få hjälp. Det finns också de som dör när de försökt komma undan elden genom att gå ut i ett rökfyllt trapphus.

Regeringen gav MSB 2009 i uppdrag att ta fram en nationell strategi för att stärka brandskyddet i Sverige. Visionen är att ingen ska omkomma eller skadas till följd av en brand och målen fram till 2020 är att (1) antalet döda och svårt skadade vid bränder i bostadsmiljö ska minska med minst en tredjedel till år 2020, (2) att medvetenheten hos enskilda om brandrisker och hur man ska agera i händelse av brand ska öka samt att (3) andelen fungerande brandvarnare och brandskyddsutrustning i bostäder ska öka (MSB 2009).

I denna rapport ska vi rikta in oss på den andra punkten som handlar om MSB:s arbete med att öka medvetenheten om brandrisker och framförallt hur man ska agera om det brinner. Uppdraget från MSB handlar om att utvärdera informationsmaterialet som används i kampanjen *Aktiv mot brand*.

Rent konkret begränsas analyserna till faktabroschyren *Skydda dig mot brand hemma* som beställs i stora upplagor av bland annat bostadsbolag och räddningstjänster. Dessa organisationer delar ut materialet vid besök hemma hos privatpersoner, utställningar och mässor eller lägger det i brevkastan. Även om MSB fått positiv återkoppling på om att materialet är användbart och bra saknas kunskap om vad mottagaren anser.

Rapporten består av två delar, där den *första* är en retorisk analys av riskkommunikationen i foldern *Skydda dig mot brand hemma*. Broschyren tar upp brandsäkerhet och analysen riktar särskilt fokus på det avsnitt som rör beteende när det brinner i trapphus. Analysen hämtar inspiration från retorisk text- och bildanalys och exempel på frågeställningar är hur text och bild hänger samman, vilka öppna och dolda argument texten använder och vilken genreförståelse som krävs för att tillgodogöra sig budskapen.

Den andra delen är en analys av medborgarnas kunskaper och attityder till information om utrymning vid brand och bygger på ett urval från den webbaserade Medborgarpanelen vid Göteborgs universitet (ca 2500 personer). Dessa personer har exponerats för material som rör hur man ska agera vid brand i trapphus. De frågeställningar som tas upp rör frågor kring människors riskperception, vilket mer konkret handlar om hur olika typer av information (skrämmande, aktionsorienterad och lugnande) påverkar emotionellt, kognitivt och beteendemässigt lärande.

2. Brandsäkerhetsinformation ur ett retorisk ljus

2.1 Om retorisk analys

Kommunikation som strävar efter att påverka mottagaren brukar man kalla persuasiv, eftersom den syftar till att övertyga mottagarna, och den faller därmed inom området för retoriken.

Retorik har sina rötter i antiken, ca 400 år före vår tid, och den kan kort beskrivas som läran om hur man bäst hittar det som i en given situation kan användas för att övertyga någon i en viss fråga. Det finns gott om böcker som beskriver hur man gör detta, hur man talar och skriver övertygande, men det finns även mycket litteratur som beskriver hur retoriken kan användas som redskap för analys och bedömning av andras kommunikation. Det senaste exemplet på svenska är Brigitte Mral, Marie Gelang och Emelie Bröms *Kritisk retorikanalys* (2016).

Utgångspunkten för en retorisk analys är att texten (kommunikationens alla delar, inklusive verbala budskap, film, utställningar och events) måste ses i sin helhet och i sin kontext. Kommunikation involverar avsändare och mottagare, som karakteriseras av olika egenskaper. I den klassiska retoriken, som hade fokus på tal, var mottagargruppen alltid given som den lyssnande publiken, men i vår tid måste man vid medierad kommunikation tänka på en mer heterogen och spridd mottagargrupp. Ofta skiljer man då på målgrupp, det vill säga de avsedda mottagarna, dem avsändaren vill nå, och de empiriska mottagarna, vem som rent faktisk utgör publiken. Samtidig har båda parterna en viss bild av den andra parten, och det påverkar synen på det som kommuniceras. Utformningen av själva texten, dess layout och användning av bilder, har också betydelse för i hur hög grad avsändaren lyckas uppnå målet med kommunikationen, alltså att påverka läsarna. Det är inte bara en fråga om att texten måste innehålla korrekt information, det är också en fråga om huruvida mottagarna anser att budskapet är relevant för dem, och att de har förtroende för avsändaren.

För retoriken är frågan om en framgångsrik kommunikation därmed frågan om samverkan mellan tre faktorer: faktainnehållet, som måste vara korrekt och tillfredsställande; förtroendet för avsändaren, utan vilken läsaren inte är mottaglig, och känslan hos mottagaren av att texten berör och är relevant för just hen. Dessa ingår i en treenighet som gäller all retorisk kommunikation: ethos, logos, och pathos (tabell 2.1).

Tabell 2.1 Retorikens olika delar

Appellform	Karaktäristik
Logos	Appell till läsarens rationella ställningstagande. Håller sig till ämnet, saklig bevisföring utifrån fakta. Strävar efter objektivitet. Neutralt ordval, anonym stil, behärskat framförande.
Ethos	Appell i kraft av personlighetsdrag eller karaktär. Bygger på läsarens förtroende för avsändaren på grund av dennes klokhet/kompetens, moraliska karaktär eller vänliga inställning mot läsaren. Är inte strikt bunden till situationen; känslorna för avsändaren kan finnas före, under och efter kommunikationen – man kan skilja på primär ethos som finns hos läsaren innan kommunikationen, och sekundär ethos som skapas i kraft av själva kommunikationen.
Pathos	Appell som bygger på läsarens känslor och sinnestillstånd i situationen. Kan bygga på såväl positiva känslor (glädje, medkänsla, munterhet, sexuell upphetsning) som negativa (hat, avsky, upprördhet). Mycket situationsbunden och flyktig. Iögonfallande stil, värdeladdat ordval.

För att en text ska kunna påverka mottagaren, måste mottagaren bedöma att texten argumenterar på ett bra och övertygande sätt om det den påstår (logos), att avsändaren går att lita på (ethos), och att innehållet är relevant och talar till mottagaren (pathos). En retorisk analys visar bland annat fördelningen mellan dessa appeller i texten.

En väsentlig del av analysen är att undersöka hur texten argumenterar för sina påståenden, för det den vill övertyga om. Här är en viktig aspekt frågan om vad texten utgår ifrån hos mottagaren, alltså: Vad är det som texten anser att man inte behöver argumentera för (eller emot)? Detta kan vara moraliska och etiska ståndpunkter om till exempel hur makt bör utövas, men det kan också vara olika led i argumentationen. Oavsett vad, så är det utelämnade viktigt att dra fram, därför att det pekar på vem avsändaren anser är mottagare för texten.

Eftersom förtroende för avsändaren är centralt, har de flesta övertygande texter uppbyggandet av avsändarens ethos som en del av kommunikationen. Man försöker skapa eller förstärka mottagarens förtroende för avsändarens kompetens, moral och välvilja – till exempel genom att peka på vem som står bakom, vem som stödjer avsändaren, vilket mandat man har, osv.

När man ska göra en retorisk analys, får man börja med att slå fast hur kommunikationssituationen ser ut, det vill säga:

- Vem är det som försöker påverka?
- Vem är det man försöker påverka?
- Vad är det man försöker påverka om?
- Hur försöker man påverka?
- På vilken tid och plats försöker man påverka?

Första punkten gäller hur avsändaren uppträder i texten, men också vad mottagaren förväntas veta om avsändaren. Beskrivs avsändaren, tillskrivs den degenskaper, hur argumenterar man för detta?

Andra punkten gäller vilken mottagare man kan utläsa av själva texten, samt vad man vet om distributionsformen och de faktiska mottagarna. Beskrivs mottagaren på något sätt, argumenteras det för vem hen är?

Tredje punkten gäller själva innehållet, vad avsändaren vill uppnå med texten. Framgår det explicit, eller är det något man kan läsa mellan raderna?

Fjärde punkten gäller själva formen i kommunikationen, text, bild, annat. Hur argumenteras det i frågan? Hur mycket appellerar man till logos, ethos och pathos? Tar man upp motargument? Vilka ord och formuleringar har avsändaren valt?

Femte punkten gäller frågan om kommunikationens bundenhet till en bestämd tid och plats: Finns det något att kommentera kring var och när kommunikationen sker? Hur utsträckt i tid är den, hur mycket exponeras mottagarna för budskapet?

För alla dessa punkter gäller att man kan göra en relativt omfattande beskrivning, men att det intressanta för de som ska läsa analysen oftast är jämförelsen med vilka val, avsändaren inte har gjort och därmed hur den faktiska texten skiljer ut sig från andra möjliga texter om ämnet. En text utgörs av en mängd val, medvetna eller omedvetna, och varje val bär på en potentiell betydelse i relation till frågan om, vad texten vill övertyga om och hur väl den lyckas med detta (se även Johansson & Vigsø, 2017).

2.2 Retorisk analys av brandinformation

Information om brandsäkerhet uppfyller i hög grad kriterierna för vad som är retorisk kommunikation, nämligen kommunikation som försöker påverka mottagaren att anamma en vis syn på världen och handla på ett visst sätt. Brandsäkerhetskommunikation syftar till att göra folk uppmärksamma på faror och risker, och att i ett eventuellt nödfall agera så som beskrivs.

Som alltid när det gäller retorisk kommunikation är situationen viktig: vem är avsändaren, vem är mottagaren, och vilka är omständigheterna för kommunikationen? Vi ska i det följande kort beskriva hur dessa framträder i broschyren.

Avsändaren anges i broschyren som *Aktiv mot brand* och MSB, men utan någon vidare förklaring. Logotypen för *Aktiv mot brand* visar silhuetten av överkroppen på en man som förmodligen springer, och ordet BRAND står med versaler. Den springande mannen är ett tecken på brådska och angelägenhet, och versalerna pekar ut det centrala begreppet i kommunikationen. Men det framgår inte explicit att det är tal om en myndighetskommunikation, utan förutsätter att mottagaren vet vem MSB är. Det grafiska uttrycket är för många säkert igenkännbart som någon form av offentlig information, men avsändarens status framgår inte.

Vad gäller mottagaren, så finns det ingen specifikation alls. Om informationen finns uppsatt i trapphuset kan man sluta sig till att den måste rikta sig till de boende i huset, men det är en kontextuell tolkning som är underförstådd. I själva broschyren är mottagaren att betrakta som "människa", helt enkelt, utan några verbala beskrivningar. Enda undantaget är texten "Om det brinner hos någon annan och det är rök i trapphuset ska du stanna i din lägenhet", som entydigt pekar ut lägenhetsinnehavare som mottagare.

Situationen för kommunikationen är, som vi berör på flera ställen i denna rapport, speciell därför att situationen för mottagarens läsning skiljer sig från den beskrivna situationen. Broschyren är främst gjort för att delas ut i samband med ett samtal med de boende om brandsäkerhet, och läsaren förväntas därmed ta till sig informationen i vardagssituationen, men använda den i en situation där det brinner. Den handling som texten avser och som är syftet med kommunikationen ska alltså utföras vid en tidpunkt som ligger ut i framtiden, men inte vid någon angiven tidpunkt. Faktiskt är det över huvud taget oviss

om situationen någonsin kommer att infinna sig för läsaren. Poängen är alltså att läsaren ska läsa en text, gärna upprepade gånger för att sedan komma ihåg innehållet om den beskrivna situationen skulle uppstå.

Denna retoriska situation skiljer sig därmed från en situation där utförandet av den önskade handlingen ligger relativt nära i tid, och det utgör en utmaning som all riskkommunikation står inför. För att åstadkomma avsedd effekt måste beskrivningen av situationen, där handlingen ska utföras, vara entydig och avgränsbar så mottagaren vet exakt *när* i framtiden hen ska agera, och samtidigt måste handlingen vara lätt att memorera. Tydlighet och enkelhet måste dessutom kombineras med någon form av lugnande, så det försäkras att *om* man gör det som beskrivs kommer det sannolikt att räcka. Detta är dock en svår avvägning, eftersom det aldrig går att få med alla tänkbara komplikationer, men huvudpoängen är att läsaren ska övertygas om att den egna insatsen har effekt.

Kraven på kommunikationen är med andra ord stora: instruktionen ska vara tydlig och kortfattad vad gäller beskrivningen av situationen och handlingen, och den ska vara lätt att minnas så den kan aktualiseras i en eventuell nödsituation. Detta är en väsentlig förklaring till varför visuell kommunikation föredras, för bilder kan lättare uppfylla dessa krav samtidigt med att de potentiellt är tillgängliga för alla seende. Språklig text kräver en inlärd förmåga att avkoda, medan bilder anses vara oberoende av inläring. Dock är det inte allt som går att kommunicera med enbart bild därför att det öppnar för flera olika tolkningar, och språklig text används därför nästan alltid i kombination med bilderna, ofta för att eliminera potentiella feltolkningar av bilderna. Texten fokuserar med andra ord en av flera möjliga tolkningar av bilden. Dessutom har undersökningar visat att även bildtolkning är kulturellt betingad och är exempelvis beroende av läsriktning. Om läsriktningen för ord är högre mot vänster kommer även bildserier att avläsas i den riktningen, vilket självklart kan ha stora konsekvenser för vad som bör göras först. Bilder som vänder sig till en heterogen målgrupp kan därför med fördel använda numrering av bilderna för att ange ordningsföljd, på samma sätt som ord kan användas för att fokusera den önskade tolkningen.

2.3 Analys av foldern

Foldern består av fyra sidor:

Sida	Rubrik	Bilder	Text
1	Skydda dig mot brand hemma		Minska risken för brand Om det brinner hemma beror det oftast på vanliga saker vi använder hemma. Så här kan du minska risken för brand hemma:
		1	Lägg inte saker som kan börja brinna nära eller på spisen. Gå inte ifrån spisen när den är på. Skaffa gärna en spisvakt som stänger av spisen efter en stund.
		2	Aska, kol och liknande från öppna spisar eller grillar ska du lägga i en metallburk med lock. Släng aldrig varm aska i soppåsen.
		3	Gå aldrig ifrån stearinljus som brinner. Släck tända ljus innan du går ut ur ett rum. Ställ inte tända ljus nära sådant som kan börja brinna.
		4	Använd inte elektriska apparater med trasiga sladdar eller kontakter.
		5	Ställ inte elektriska element för nära sådant som kan börja brinna, till exempel kläder.
		6	I trapphuset får du inte ställa sådant som kan börja brinna, till exempel sopor, tidningar, lådor eller barnvagnar. Se till att dörrar till källare och vind är låsta.
			Bra tips! <ul style="list-style-type: none"> • Rök inte i sängen eller där du kan somna. • Häll vatten i askkoppen innan du tömmer den. • Se till att barn inte får tag på tändstickor eller tändare.

2	Skydda dig mot brand		Brandvarnare räddar liv Sätt upp brandvarnare hemma. Brandvarnare larmar snabbt om det börjar brinna. Då hinner du släcka branden eller ta dig ut om det behövs. Ha minst en brandvarnare på varje våning.
		1	Brandvarnaren ska sitta i taket.
		2	Testa brandvarnaren varje månad genom att trycka på testknappen.
		3	Byt batteri i brandvarnaren om den inte fungerar när du testar den eller om den börjar pipa ofta.
			Så här använder du en brandsläckare
		4	Dra ut säkringen som bilden visar.
		5	Sikta med slangen mot botten på elden.
		6	Tryck ner handtaget och spruta på elden.
			Köp en brandsläckare En brand växer fort och blir stor. Men med en brandsläckare kan du försöka släcka en liten brand själv. En pulversläckare med 6 kilo pulver är bäst att ha hemma. En brandfilt är också bra att ha. Den kan du lägga över elden för att släcka.
3	Rädda - Varna - Larma - Släck		Gör rätt när det brinner och rädda liv 1. Rädda. 2. Varna. 3. Larma. 4. Släck. Gör i den ordningen om du upptäcker att det brinner. Ibland kan det vara bättre att göra det som behövs i en annan ordning. Om ni är fler kan ni hjälpas åt.
		1	Rädda och varna andra som kan vara i fara.
		2	Ring 112 och larma om branden. Berätta vad som har hänt, om någon är skadad, var hjälpen behövs och vem du är som ringer.
		3	Släck branden om du tror att du klarar det. Släck branden så här
		4	När det brinner i en kastrull: Lagg på locket eller en brandfilt för att kväva elden. Använd aldrig vatten när det brinner på spisen. Vatten får elden att spridas.
		5	När det brinner i någons kläder: Försök att lägga ner personen. Kväv elden med en brandfilt eller något liknande. Börja släcka vid huvudet och fortsatt neråt.
		6	När det brinner i elektriska apparater: Dra först ur kontakten. Kväv elden med brandfilt eller vatten. Med en pulversläckare kan du släcka direkt utan att dra ur kontakten.
4	Stäng dörren - röken dödar		Stäng in branden Se först till att alla kommer ut. Stäng dörren till rummet eller lägenheten där det brinner. Det stoppar branden och röken från att spridas.
		1	Om du inte kan släcka elden ska du ta dig ut.
		2	Stäng dörren till elden.
		3	Ring 112 och larma om branden.
			Gå aldrig ut i ett trapphus fyllt med rök En lägenhetsdörr klarar sig ungefär 30 minuter utan att börja brinna om det brinner utanför. Gå aldrig ut i trapphuset om det är fyllt med rök. Använd inte hissen när det brinner.
		4	Om det brinner hos någon annan och det är rök i trapphuset ska du stanna i din lägenhet.
		5	Håll dörren stängd. Ring 112 och larma om branden.
		6	Räddningstjänsten hjälper dig om du behöver komma ut.

2.4 Analys av sidan 1

Samtliga sex bilder visar saker man *inte* ska göra i hemmet därför att det skapar risk för brand. Det "förbjudna" är markerat med röda handtecknade kryss över, men i samtliga fall är det omöjligt att avgöra vad det är man inte får göra utan att läsa texten under varje bild. Bild 1 ska till exempel illustrera två saker, att man inte får ställa något brännbart nära en (påslagen) spis *och* att man inte ska lämna en påslagen spis, men det är endast ryggen på den man som lämnar köket som är överkryssad. Dessutom innehåller texten en uppmaning till vad man *bör* göra, vilket inte syns på bilden.

På bild 2 är det kryss över papperskassen, som något hålls i, men man ska då dra slutsatsen att det handlar om varm aska från den grill, som står bakom (med en metallbehållare bredvid). Det är för det första inte möjligt att se att askan är varm (det finns inga "värmelinjer" över, som man känner det från

tecknade serier), och det finns ingen klar relation mellan bildens två delar (rätt sätt och fel sätt).

På bild 3 syns en man som håller på att blåsa på ett stearinljus och i bakgrunden finns ett fönster med gardiner och ett överkryssat stearinljus på fönsterbrädan. Återigen är det två saker som ska illustreras: lämna aldrig ett rum där det finns ett tänd stearinljus, och sätt inte ljus nära brännbara ämnen (som gardiner). Här är det dessutom en tidsaspekt i uppmaningen som inte går att visa i bild; det förväntas att läsaren med hjälp av texten ska förstå att mannen blåser ut ljuset *innan* han lämnar rummet.

Bild 2.1. Bild 1-3 på sida 1

Bild 4 visar en person som håller på att använda en mixer i en skål, och från personens fötter rör sig en sladd över bordet. Sladden är trasig och därför försedd med ett rött kryss, men dels måste läsaren gissa att det är sladden till just mixern det handlar om, dels är det tydligt att en av ledningarna i sladden är av vilket gör att man undrar om det alls skulle gå att köra mixern.

Bild 5 visar ett fristående element i ett rum där det hänger skjortor från taket. Att känna igen apparaten som just ett element kräver att man har sett ett sådant tidigare eftersom det inte finns något som indikerar att det handlar om just ett värmelement. På elementet ligger klädesplagg (två strumpor?) med ett rött kryss över.

Bild 6 visar ett trapphus med en överkryssad barnvagn och en samling objekt (sopbehållare och kartonger), också överkryssade. Dessutom står det vad som ser ut som ett rör mot väggen, men det är *inte* överkryssat.

Bild 2.2. Bild 4-6 på sida 1

Sammantaget får man säga att texterna är tillräckligt otvetydiga och tydliga i sina påbud, men att bilderna å andra sidan endast fungerar om man förstår texten. Som i foldern som helhet förutsätts alltså att mottagaren är läskunnig och förstår svenska, samt känner till en rad vardagliga objekt som spisvakt, grillvagn, stearinljus och värmelement.

2.5 Analys av sidan 2

De tre första bilderna handlar om brandvarnare, något som det förutsätts att läsaren kan känna igen. Bild 1 visar en brandvarnare i taket, men det finns inga ledtrådar till vad som är fokus i bilden. Det måste man läsa texten för att förstå.

På bild 2 testas brandvarnaren, och runt den finns de ikoniska tecken för ljud som läsaren förväntas känna till, liksom man förväntas känna igen batteriet som just det i bild 3.

Bild 2.3. Bild 1-3 på sida 2

Bild 4-6 visar hur man använder en brandsläckare. Bilderna är instruktiva, men det är lite konstigt att det på bild 5 visas en person som pekar med slangen mot eldens botten, men utan att spruta, medan han på bild 6 sprutar men numera ser ut att peka rakt ut i luften.

Bild 2.4. Bild 4-6 på sida 2

2.6 Analys av sidan 3

På sidan 3 är det för första gången tal om interaktion mellan flera personer, och samtidigt är det tal om bilder som visar hur man *ska* göra, och inte som tidigare vad man *inte* ska göra. På bild 1 varnar en ljushårig man en mörkhårig kvinna om brand genom att säga något som i talbubblan återges som gul/orange flammor och ett rött utropstecken. Samtidigt pekar han med tummen snett bakåt, och situationen ska förstås tolkas som allvarlig. Fast mannens ansikte speglar ingen oro och hans gest ser ganska nonchalant ut - det ger inte intryck av att han varnar för en fara.

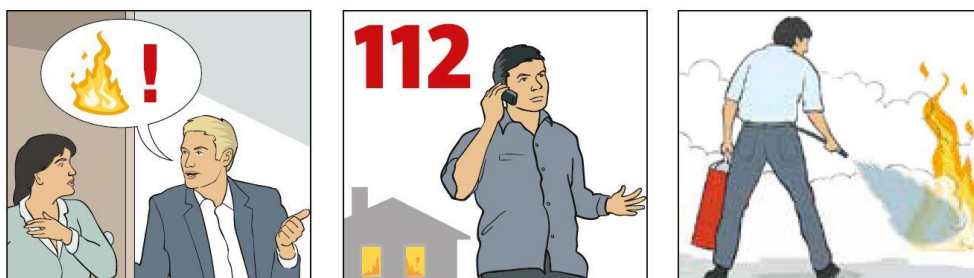

Bild 2.5. Bild 1-3 på sida 3

Bild 2 visar en man som står med sin mobiltelefon. I bakgrunden syns det eldslågor i fönstren på ett hus, och i översta vänstra hörnet står det med röda siffror 112. Detta ska tolkas som att personen ringer 112 med anledning av branden, och det är en bild som är igenkännbar från folk från många olika kulturer.

På bild 3 sprutar en man med en brandsläckare mot en elds bas, och bilden är tydlig. Texten säger: "Släck branden om du tror att du klarar det." Här kan man anmärka två saker: för det första att personens tro på den egna förmågan att släcka branden inte behöver ha någon relation till hans faktiska förmåga, och för det andra att det inte står vad man ska göra om man *inte* tror man kan släcka branden.

På bild 4 och 5 används en brandfilt för att släcka, men här krävs det än en gång att man läser texten för att förstå att det är en sådan filt det handlar om och inte bara en filt. Därmed krävs det också att läsaren vet om vad en brandfilt är och vilken skillnad det är mellan en sådan och en vanlig filt. Att personen som på bild 5 ligger på marken med stängda ögon verkar vara samma person som på bild 4 försöker släcka en brand i en kastrull skulle kunna leda till feltolkningar, åtminstone om läsarens läsriktning är från vänster mot höger. Dessutom ser han livlös ut på bild 5 vilket skulle kunna leda till konklusionen att han avlidit och att det är därför han täcks över. Hur som helst visar personerna mycket lite oro, ångest eller annan känsla.

Bild 2.6. Bild 4-6 på sida 3

På bild 6 förmedlas återigen två saker: för det första att man ska dra kontakten ur väggen, och för det andra att man sen kan börja släcka. Men det är svårt att se något samband mellan de två delarna av bilden, och det är grafiskt svårt att se att personen i bakgrunden utför ett släckningsarbete på dammsugaren, eftersom vattnet inte som på bild 3 är gråfärgat.

2.7 Analys av sidan 4

De första tre bilderna är tidsmässigt sammanhängande, från vänster mot höger. "Om du inte kan släcka elden ska du ta dig ut. Stäng dörren till elden. Ring 112 och larma om branden." Bild 1 visar en man som kryper på golvet med ett klädesplagg för munnen, något som inte nämns i texten. Personen måste ha insett att han inte kunde släcka elden, men textens "om" öppnar för en viss osäkerhet: När vet man att man inte kan släcka elden? Hur ska man göra den bedömningen som ligger till grund för beslutet att lämna lägenheten? Dessutom är mannen uppenbarligen ensam i lägenheten och behöver inte försäkra sig om att andra (gamla, barn, sjuka) är i säkerhet. Andra bilden ska illustrera att han stänger dörren till lägenheten, men för att kunna avkoda bilden enligt intentionen och utan hjälp av texten måste man kunna förstå att pilen visar en rörelse. Att pilen är kurvig gör avläsningen svårare, om man till exempel jämför med den raka pilen på bilden av brandsläckaren på bild 2.4.

Bild 2.7. Bild 1-3 på sida 4

Under rubriken "Gå aldrig ut i ett trapphus fyllt med rök" finns dels en övergripande text, dels tre bilder med var sin korta undertext. Framhävandet av uppmaningen i rubriken, både genom att den gjorts till rubrik, dess imperativ och signalfärgen orange pekar ut detta som den viktigaste punkten för mottagaren. Det upprepas ordagrant i texten under rubriken, och parafraieras i bildtexten till bild nr 1. Bilden måste tolkas som en illustration av uppmaningen, och ett stort rött handmålat kryss över mannen i dörröppningen ska signalera att man inte ska göra som han gör. Det är emellertid svårt att avgöra *vad* han gör; det finns ingen rörelse ut i trapphuset och i stället är det möjligt att tolka som att han betraktar röken i trapphuset. Bilden är med andra ord inte möjlig att tolka rätt utan assistans av den skrivna texten.

Om man går till texten under rubriken, står det: "En lägenhetsdörr klarar sig ungefär 30 minuter utan att börja brinna om det brinner utanför. Gå aldrig ut i trapphuset om det är fullt med rök. Använd inte hissen när det brinner." Andra meningens upprepar rubriken, men resten av texten kan man förmoda är en argumentation för imperativen. Men första meningens är ett påstående om fakta, utan någon språklig sammankoppling med rubriken. Det är inte klart varför man inte ska gå ut i ett rökfyllt trapprum när lägenhetsdörren klarar 30 minuter. Det är med andra ord en ofullständig argumentation, där läsaren förväntas att resonera ungefär så här: Jag ska inte gå ut i trapphuset om det är rök där, utan jag ska stanna i lägenheten, stänga dörren och inte vara rädd för att elden sprider sig till lägenheten eftersom dörren klarar av en halvtimme med brand precis utanför dörren. Ordningen i informationen är inte logiskt självklar, och inte heller tidsmässigt klar. Om man, som i rubriken, konstaterar att det är rök i trapphuset, vad är då det nästa man ska göra? Det måste vara att gå in i lägenheten igen och stänga dörren, och det kan man lugnt göra för man behöver inte frukta att elden sprider sig till lägenheten förrän om tidigast 30 minuter. Informationen att man inte ska använda hissen är överflödigt, ifall man följer textens uppmaning - om man går in i lägenheten igen kan man ju inte använda hissen. Om detta är något man vill inskräpa läsarna, borde det hänga ihop med uppmaningen att inte gå ut i trapphuset, för det är det logiska sammanhanget: gå inte ut, varken för att ta trappan ner eller för att ta hissen ner. Användningen av ordet "utanför" är dessutom något oklart i sammanhanget; poängen är att dörren klarar av 30 minuters direkt påverkan, alltså där elden är i kontakt med dörren. Om man öppnar dörren och ser rök, hur kan man då veta hur länge det har brunnit? Det finns med andra ord en risk att man tolkar de 30 minuterna som den maximala gränsen för dörrens motståndskraft i relation till branden som sådan.

Bild 2.8. Bild 4-6 på sida 4

Texten under bild 4 säger: "Om det brinner hos någon annan och det är rök i trapphuset ska du stanna i din lägenhet." Här parafraseras rubrikens uppmaning, men på ett sätt som komplicerar tolkningen. Den första informationen är överflödigt för uppmaningen, gå inte ut om det är rök i trapphuset. Den tillför ingen ny information utan verkar villkora uppmaningen att inte gå ut. Är det enbart om det brinner hos någon annan som man inte ska gå ut? Hur avgör man detta, i synnerhet om trapphuset är rökfyllt? Denna mening är i bästa fall överflödigt, i sämsta fall förvirrande för mottagarens förståelse av den överordnade uppmaningen.

Bild 5 visar en man som står i en lägenhet och talar i mobiltelefon. En stängd dörr är synlig i bakgrunden och över bilden står med stora röda siffror 112. Texten säger: "Håll dörren stängd. Ring 112 och larma om branden." Texten fortsätter alltså rubrikens uppmaning med de logiska stegen 2 och 3 och är kort och precis. Bilden är odramatisk och det enda som pekar mot en ovanlig situation är de röda siffrorna. Läsaren förväntas kunna koppla ihop mannens aktivitet och siffrorna och att se dessa som ett telefonnummer han ringer till. Detta är en form som används internationellt och i många sammanhang, vilket torde göra innebörden otvetydig för i stort sett alla potentiella läsare. Däremot är det inget i bilden som fokuserar den andra viktiga uppmaningen, att hålla dörren stängd. Det sker enbart genom den språkliga textens beskrivning.

Bild 6 visar samma man som står i ett öppet fönster och utanför finns en brandman på en utdragbar stega. De två personer räcker båda ut en hand, men det är inte entydigt vad gesterna ska betyda; det finns inget som indikerar att de till exempel är på väg att ta tag i varandras händer eller armar. Texten säger: "Räddningstjänsten hjälper dig om du behöver komma ut." Det är med andra ord inte tydligt om brandmannen är på väg att hjälpa personen ut ur lägenheten, eller om de står och diskuterar huruvida personen i lägenheten ska eller inte ska lämna lägenheten via stegen.

Gemensamt för de tre bilderna av personen i lägenheten är att kroppsspråket och ansiktsuttrycket inte förmedlar någon brådska, rädsla eller ens angelägenhet. Han verkar mycket lugn och avslappnad, och han verkar dessutom vara ensam i lägenheten. Om det är så att sista bilden ska illustrera en evakueringssituation, så är det också anmärkningsvärt att han inte har satt på sig ytterkläder eller plockat på sig saker han vill ha med, för det tillfälle att lägenheten skulle bli förstörd i branden. Allt pekar kort sagt på en situation som inte är hotfull, som verkar vara under kontroll och där beslut fattas i lugn diskussion med brandmannen.

Som sagt är mannen i lägenhet uppenbarligen ensam. Det finns inga barn eller andra vuxna, och en logisk konklusion är att mannen bor ensam. Han ser relativt ung ut och verkar inte ha någon funktionsnedsättning. Hans hudfärg indikerar en icke-nordisk bakgrund, men annars finns det inga markörer av hans etniska ursprung.

Bilderna visar en vuxen man som kan ta hand om sig själv, som bevarar lugnet och agerar metodiskt, men som samtidigt inte har varken barn eller gamla att ta hand om, och som inte har rörlighetsproblem. Han ska självklart ses som en

generisk människa, men det kan ses som ett problem att bilderna genom att välja en persontyp som *inte* måste ta hänsyn till något av det nämnda riskerar att lämna läsarna med frågor som "Men vad gör jag med mina barn?" eller "Hur gör jag när jag sitter i rullstol?"

Sammanfattande om sidan kan man säga att de tre bilderna och den korta texten försöker att övertyga läsaren om att hen ska agera på ett visst sätt om hen befinner sig i en lägenhet och upptäcker att trapphuset är fyllt med rök. Detta sker genom en rad imperativer, där det inte ges någon argumentation för det önskvärda handlandet annat än det allmänna utlåtandet "En lägenhetsdörr klarar sig ungefär 30 minuter utan att brinna om det brinner utanför." Detta stämmer dåligt med att texten inte använder ethos eller pathos i sitt försök att övertyga, varken i texten eller i bilderna. Det är inga känslomässiga uttryck hos personen i lägenheten, det är inget understrykande av brandmännens kompetens eller räddningstjänstens snabbhet. I stället är texten förmodligen tänkt som en logisk argumentation, men det saknas viktiga led i denna för att den ska verka övertygande, i synnerhet när man betänker att personen i fråga torde befinna sig i en stressituation.

Det är också anmärkningsvärt att informationen, som är tänkt att memoreras av läsaren för en eventuell framtida krissituation, inte på något sätt dramatiserar situationen för att göra den mer minnesvärd: allt verkar odramatisk, näst intill vardagligt, och därmed inte kognitivt urskiljande.

Samma sak gäller avbildningen av personen: det är svårt att se något som skulle göra det självklart för läsaren att identifiera sig med personen och att se personen som representant för alla som skulle kunna befinna sig i en liknande situation.

2.8 Vad har vi lärt oss

Analysen ovan pekar på några punkter som kan utgöra hinder för att läsaren ska tolka foldern enligt intentionerna och agera på önskat sätt. I punktform kan de sammanfattas:

- Personerna på bilderna ger inte alla möjlighet att känna igen sig utifrån ålder, kön, familjesituation, funktionshinder med mera.
- Personerna på bilden visar inga tecken på att vara känslomässigt berörda, utan ser ganska oengagerade ut vilket inte understryker budskapets allvar.
- Personerna på bild verkar bo ensamma och endast ha sig själva att tänka på i samband med brand.
- För flera av bilderna gäller att man måste läsa texten för att uttolka bilderna enligt intentionerna, och att bilderna inte tillför någon ny information till texten.
- En stor del av bilderna går inte att uttolka på rätt sätt utan att läsa texten och ger minimalt med information som inte finns i texten.
- Bildernas ordning i de olika serierna följer olika logiker, i vissa fall verkar det inte vara någon nödvändig ordningsföljd, i andra är det tal om tidlig organisering.
- Att budskapet är beroende av den språkliga texten förutsätter att läsaren kan läsa och förstå svenska.

- Bilderna visar både vad man bör och inte bör göra om vartannat, och det är inte tydligt från bilderna vilken handling som fokuseras.
- Det förutsätts att läsaren har kunskap om olika objekt som uppträder på bilderna, det vill säga kan känna igen dem som just det som åsyftas.
- Kommunikationen är inte ämnad för en krissituation, utan för inläring innan en brand uppstår. Det är tveksamt om den språkliga och bildmässiga formen medverkar till att främjar memorering, men om broschyren delas ut i samband med ett samtal där en kunnig person förklarar innebörden är risken för oklarhet mindre.
- Det finns mycket lite argumentation i texten, vilket gör att imperativerna framstår som order utan förklaring. Här finns dock alltid en avvägning mellan att inkludera mer information och risken att detta gör att färre tar del av informationen överhuvudtaget.
- Rubrikerna "Rädda - Varna - Larma - Släck" och "Stäng dörren - röken dödar" är klart de mest effektiva: de sammanfattar vad man ska göra och ger argument för en central poäng. Dessutom gör formen att det är lätt att komma ihåg.

3. Skrämmas, aktiveras och lugnas

3.1 Riskkommunikation – ett experiment

Den retoriska analysen i avsnitt 1 har visat ett antal viktiga insikter ifråga om hur informationsmaterialet om brandsäkerhet fungerar kommunikativt. Vi ska i följande avsnitt rikta in oss på en begränsad del av materialet och där testa hur kommunikationen faktiskt fungerar för allmänhetens vilja att bete sig så man klarar sig under en sådan allvarlig situation som en brand innebär.

Fokus kommer vara på frågan om hur man bör agera i samband med brand i ett flerfamiljshus då det brinner i andra delar av huset, men inte i den egna lägenheten. Intresset för oss är de delar av informationsmaterialet som handlar om att stänga dörren till trapphuset, ringa 112, stanna kvar i lägenheten och invänta hjälp från räddningstjänst (se bild 2.8). I tidigare undersökningar visar resultaten att de allra flesta (75 procent) säger att de skulle ringa 112 och be om hjälp av brandkåren, men endast en dryg tredjedel (36 procent) uppger att de kommer stanna i lägenheten och invänta hjälp. Så många som en femtedel (20 procent) menar också att de skulle försöka ta sig ut via ett rökfyllt trapphus (Markör Marknad och Kommunikation AB 2012).

I denna analys kommer vi dyka djupare i denna problematik och försöka se om vi med hjälp av att lägga till olika typer av information kan påverka hur människor uppger att de kommer att agera under en brand. Manipulationerna baseras på vad forskning om riskkommunikation säger om vad som påverkar människors villighet att agera på ett sätt som förbättrar deras möjligheter att klara sig i en allvarlig situation (se även Johansson & Vigsø, 2017).

Mer konkret kommer vi att lyfta tre olika aspekter som visat sig centrala i riskkommunikation. Den *första* handlar om att fånga människors uppmärksamhet och få dem att inse att informationen är relevant (*internalization*) (Sellnow, Lane, Littlefield, Sellnow, Wilson, Beuchamp & Venette 2015). Som vi redan nämnt har all riskkommunikation i grunden ett kommunikativt problem genom att den försöker få människor att förbereda sig för en situation som just nu inte är aktuell. Till skillnad från kriskommunikation, där krisen är reell, handlar riskkommunikation om en möjlig kris som kanske, men troligen inte kommer att inträffa (Heath & O'Hare, 2009). Det finns omfattande forskning inom riskkommunikation som studerat hur skrämsel och rädsla (*fear arousal*) fungerar för att fånga människors intresse i samband med att kommunicera om risker (Hovland, Janis & Kelly 1953; Witte & Allen 2000). Om det fungerar att skrämma människor kommer, med andra ord, att testas i denna undersökning.

Den andra aspekten handlar om information om agerande och mer konkret det som kallas för *self-protective action* inom riskkommunikationsforskning (Rogers & Deckner 1975). Det handlar om information som berättar vad man ska göra för att klara sig, när och hur detta ska gå till. Forskning om såväl risk- som kriskommunikation visar tydligt att den kanske mest centrala aspekten är att klart och tydligt informera vad de som drabbas kan göra för att skydda sig själva (Sellnow et al 2015). I fallet med brand i trapphus i flerfamiljshus finns det dock en problematik. Förutom att ringa 112 är det viktigaste rådet att stanna kvar i lägenheten och invänta hjälp, vilket då snarast är en "icke-agerande".

Den tredje och sista aspekten rör tilltron till att man klarar av att hantera branden (*self-efficacy*) (Rogers 1983). I detta fall handlar det då inte om att kunna släcka branden själv (det brinner ju inte i den egna lägenheten), utan vi menar att det viktiga är att stärka tilltron till att lägenhetsdörren klarar av att stå emot brand en längre tid och att lita på att räddningstjänsten hinner komma i tid för undsättning.

3.2 Design

För att undersöka om mottagare av information om brandsäkerhet påverkas av förändrad kommunikation har vi genomfört ett experiment där vi utgår från analysen i avsnitt 1. Vi har med andra ord tagit den del broschyren *Skydda dig mot brand hemma* som handlar om hur man ska agera om det brinner i ett flerfamiljshus, och förändrat den i linje med de slutsatser (2.8) som vi förde fram i den retoriska analysen i avsnitt 1.

Den manipulerade bildsekvensen och dess innehåll (se bild 3.2) skiljer sig i några avseenden från MSB:s informationsmaterial (se bild 3.1, bilaga 1) *Skydda dig mot brand hemma* (<https://www.msb.se/RibData/Filer/pdf/27596.pdf>).

- Endast budskapet som gäller brand eller rökutveckling i trapphus ingår.
- Huvudbudskapen har artikulrats och numrerats 1, 2 och 3 i den ordning åtgärderna förordas.
- Alla budskap presenteras uppifrån och ner och alla delbudskap presenteras i punktform.
- Den första bilden i bildsekvensen är ändrad för att förstärka budskapet att röken är varm.
- Delbudskap med handlingsalternativ har tillförts för att hålla de drabbade sysselsatta. Detta eftersom vi menar att sannolikheten att de drabbade ska stanna kvar i lägenheten då ökar.
- Delbudskapet att dörren klarar 30 minuter har flyttats från övergripande information, till specifikt lugnande information medan de drabbade inväntar att räddningstjänsten ska anlända.
- Delbudskap med faktabudskap om att räddningstjänsten kommer i tid har tillförts. Detta eftersom vi avser att lugna de drabbade medan de inväntar att räddningstjänsten ska anlända.
- Budskapet att inte använda hiss i händelse av brand ingår inte. Detta då tidigare studier visar att budskapet redan är väl förankrat bland allmänheten (Markör Marknad och Kommunikation AB 2012:14).

Skälet till dessa förändringar är att vi i experimentet ska ha full kontroll över situationen och exakt veta vilka faktorer som påverkar eventuella skillnader mellan experimentgrupperna.

I figur 3.1 visar vi vilken information som de olika experimentgrupperna får se. Deltagarna i experimentet fördelas slumpmässigt mellan de olika grupperna, vilket innebär att den enda skillnaden mellan experimentgrupperna är vilken information de exponerats för.

Vad vi sedan gör är att steg för steg föra in nya villkor. Från den första gruppen, som får se vår omgjorda bild och en ganska neutral scenariotext. Till den sista som både får läsa ett mer skrämmande scenario och dessutom får aktiverande och lugnande information. Vi kommer nu att i detalj beskriva hur de olika delarna av experimentet och de stimuli vi tillför är gjord.

Figur 3.1. Schematisk figur över vilka scenario, vilket bildmaterial och vilket innehåll som de fyra experimentgrupperna utsatts för

Kommentar: De tonade delarna av figuren avser manipulerat material.

Innan de som ingår i den första experimentgruppen (0), som är en kontrollgrupp, får se bilden (bild 3.2) läser de en neutral introduktionstext. Scenariotexterna är till för att få deltagarna i den något artificiella situationen ändå försöka leva sig in i experimentet. Texten lyder:

Föreställ dig att du befinner dig i en bostad på fjärde våningen i ett flerfamiljshus. I husets trappuppgång har det utvecklats kraftig rök till följd av en brand i tvättstugan i källaren som spridits vidare till andra våningen. Branden är så allvarlig att du inte kan släcka den själv.

Experimentgrupp 0 och 1 får i foldern se rubriken om att rök i trapphuset är dödlig. Den första av de tre bilderna i sekvensen trycker återigen på att rök är farlig och texten ger ett konkret råd att stänga dörren med argumentet att rök både är giftig och varm. Den andra bilden i sekvensen och texten uppmanar att larma på tre olika sätt. Personen på bilden pratar i telefon, texten 112 finns i bilden och bildtexten uppmanar att ringa 112. Den tredje och sista bilden i sekvensen visar hur brandkår kommer till undsättning och bildtexten uppmanar till att stanna i lägenheten med argumentet att räddningstjänsten kommer till ens hjälp. Experimentgrupp 0 kan ses som en basgrupp eller om man så vill en noll-mätning. Vi har ännu inte lagt in de faktorer som vi vill testa.

Röken i trapphuset kan döda dig

1. Stäng dörren – röken är giftig och het

2. Ring 112 och larma om branden

3. Stanna kvar i din lägenhet

- Räddningstjänsten hjälper dig om du behöver komma ut.

Publ.nr M58871 - reviderad januari 2017 www.msb.se

Bild 3.2. Manipulerad bild till experimentgrupp 0 och 1

Låt oss nu gå tillbaka till de teoretiska utgångspunkterna som vi presenterade tidigare. I olika texttillägg får de tre andra experimentgrupper se *samma bilder* men där vi lägger till *textinformation* baserat på de tre aspekter som vi vill undersöka (se figur 3.1).

För att skapa rädsla, som var den första aspekten, lät vi de svarande i experimentgrupperna läsa en introduktionstext innan de fick se bildmaterialet. Denna är till viss del densamma som visades för den första experimentgruppen, men där information är tillagd för att skapa rädsla.

Föreställ dig att du befinner dig i en bostad på fjärde våningen i ett flerfamiljshus. I husets trappuppgång har det utvecklats kraftig rök till följd av en brand i tvättstugan i källaren som spridits sig vidare till andra våningen.

När du försöker ta dig ut via trapphuset möts du av vuxna och barn som ligger livlösa i trapporna. Några har brännskador på armar och ben och andra är helt sönderbrända. Röken är 600 grader varm och

*giftig. Om du försöker ta dig ut i trapphuset är risken att du kommer dö på grund av röken eller hettan överhängande.
Branden är så allvarlig att du inte kan släcka den själv.*

Texten kan kanske tyckas något överdriven, men när man arbetar med experiment är det generellt så att stimuli måste vara ganska starka för att överhuvudtaget ge effekt. Det beror på att hela experimentsituationen ofta upplevs som konstruerad. Med andra ord måste man ta i lite för att blottlägga de mekanismer man avser att studera. Det finns också forskning som visar att ju räddare man blir desto mer benägen blir mottagarna att ta till sig information (Witte & Allen 2000). Å andra sidan finns det andra som menar att för hög nivå på rädslan snarast har kontraproduktiv effekt. Blir man för rädd minskar benägenheten att ta till sig budskap (Hovland et al 1953). Texten syftar då att öka mottagarnas *threat severity*. Detta genom att peka på allvaret i situationen.

Det ska också påpekas att experimentet (och originalmaterialet) bygger på tecknade bilder. Forskning om riskkommunikation menar att det är lättare att skapa känslor med hjälp av rörliga bilder än med tecknade (Loewenstein, Weber, Hsee & Welch 2001). Vi har med andra ord ett utgångsläge som kommunikativt inte skapar känslor på det mest optimala sätt när vi endast har texter att arbeta med som stimuli.

Den enda skillnaden mellan kontrollgruppen (experimentgrupp 0) och experimentgrupp 1 är vilken introduktionstext de läser, detta för att hos experimentgrupp 1 skapa rädsla innan den exponeras för informationsmaterialet. Den teoretiska utgångspunkten är att rädslan ökar upplevelsen av informationens relevans.

Röken i trapphuset kan döda dig

1. Stäng dörren – röken är giftig och het

2. Ring 112 och larma om branden

- Täpp till dörrspringan, brevinkast och ventiler med våta handdukar för att förhindra rök från att komma in.
- Varna andra och lokalisera branden.

3. Stanna kvar i din lägenhet

- Räddningstjänsten hjälper dig om du behöver komma ut.

Publ.nr MS8871 - reviderad januari 2017 www.msb.se

Bild 3.3. Manipulerad bild till experimentgrupp 2

Experimentgrupp 2 får läsa samma skrämmande introduktionstext som experimentgrupp 1. Men här har vi lagt till mer text i anslutning till bildmaterialet (se bild 3.3). Informationen syftar till att ge fler saker att göra för att skydda sig själv (*self protective action*). Rådet att ringa 112 och stänga dörren får alla experimentgrupper se. Men dessutom uppmanas experimentgrupp 2 att täppa till dörrspringor och brevinkast med våta handdukar och om möjligt lokalisera branden och varna andra. Här vill vi ge människor fler saker ”att göra”, istället för att ”bara” sitta och vänta på att räddningstjänsten kommer. Möjlighet att agera har tidigare forskning visat göra att människor lättare tar till sig information (Sellnow et al 2015).

Röken i trapphuset kan döda dig

1. Stäng dörren – röken är giftig och het

2. Ring 112 – dörren klarar 30 min

- Täpp till dörrspringan, brevinkast och ventiler med våta handdukar för att förhindra rök från att komma in.
- Varna andra och lokalisera branden.

3. Stanna kvar i din lägenhet - räddningstjänsten kommer

- Påkalla räddningstjänstens uppmärksamhet genom fönster eller från balkong.
- Räddningstjänsten rycker ut till omkring 6 000 bostadsbränder varje år. De är på plats inom 10-30 minuter.
- Räddningstjänsten hjälper dig om du behöver komma ut.

Bild 3.4. Manipulerad bild till experimentgrupp 3

Den sista experimentgruppen (3) får ytterligare information i sin folder (bild 3.4). De får samma skrämselförklaring som grupp 1 och 2 och samma information om att täppa till dörren och varna andra som experimentgrupp 2. Men vi lägger till information som ska lugna respondenterna att åtgärderna de uppmanas göra också får avsedd verkan (*self-efficacy*). I bildtexten till den andra bilden har vi lagt till att "dörren klarar 30 minuter" och en bild på en klocka som i blått markerar en halvtimme. Detta för att inskräpa att dörrar i flerfamiljshus står emot brand i trapphuset så länge som det krävs för att brandkår ska hinna anlända. I tredje bilden, som uppmanar till att stanna i lägenheten och vänta på räddningstjänst, har information lagts till som syftar till att inskräpa att det går att lita på att räddningstjänsten kommer i tid (de rycker ut till 6000 bostadsbränder och är på plats inom 10-30 minuter). Men för att ytterligare inskräpa att räddningstjänsten hjälper till har vi också en uppmaning att man ska påkalla räddningstjänstens uppmärksamhet genom fönster eller balkong.

3.3. Effekt på vad?

Vi har nu presenterat experimentdesignen. Den mest intressanta frågan som vi hitintills undvikit är vilken som är den *beroende variabeln*, dvs. vad är det som vi tror informationen ska påverka?

I analysen kommer vi testa hur de olika sakerna som vi fört in i analyserna påverkar människors bedömningar. Den första rör relevans (*internalization*), dvs. om de upplever broschyren som mer användbar beroende på om de får olika typer av stimuli. Vi frågar då i vilken grad de upplevde att brandinformationen var användbar för att klara sig i en brand, så som den beskrevs i experimentet. Detta är då ett exempel på vad som i litteraturen ibland kallas för emotionellt lärande (Sellnow et al 2015).

Sedan är frågan om de olika varianterna av brandinformationen gör att respondenterna uppfattar rekommendationerna kring hur de bör agera vid brand (kognitivt lärande) och framförallt hur de själva uppger att de skulle agera vid en brand (beteendemässigt lärande). Vad vi egentligen vill veta är om vi med hjälp av kommunikation kan öka allmänhetens benägenhet att följa rådet att stanna kvar i lägenheten i händelse av brand eller rökutveckling i trapphuset, och i så fall hur, och hur mycket.

I de båda frågebatterierna (som frågar efter det kognitiva respektive beteendemässiga lärandet) ingår det svarsalternativ (som förespråkas i materialet från MSB) såsom att stänga dörren, ringa 112 och stanna i lägenheten. Dessa benämns i analyserna som *huvudalternativ*. Sedan sådana som vi lagt till i materialet som önskvärt beteende (täppa till dörrspringor och brevinkast, påkalla uppmärksamhet, varna andra/lokalisera brand). Dessa kallas *aktiveringsalternativ*. Men vi har också frågat om handlande som inte rekommenderas av MSB. Svarsalternativ som att ta sig ut via trapphuset, hoppa ut från fönster/balkong, klättra ner via fasad/stuprännan eller ta sig upp på taket är inget som MSB nämner i sitt material. I analysen benämns de som *felaktiga alternativ*.

I analyserna jämför vi då vilken effekt riskkommunikation (skrämseinformation, aktiveringsinformation och lugnande information) har på de svarandes upplevelse av riskkommunikationens relevans, om de vet hur man bör agera och om respondenterna tänker agera på ett visst sätt. I en avslutande analys förs olika modererande faktorer in, såsom myndighetstillit, tilltro till den egna bostadens brandsäkerhet och om man själv bor i lägenhet. Dessutom analyserar vi om det finns skillnader mellan grupper med olika socio-demografisk bakgrund såsom kön, ålder och utbildning. Vi testar dock framförallt om dessa faktorer samverkar med riskkommunikationen i så kallade *interaktionseffekter*, dvs. om effekten av experimentet kanske ser olika ut i skilda grupper. Man kan till exempel tänka sig att de som effekten av informationen i broschyren ser olika ut bland dem som bor i lägenhet jämfört med boende i villa. På samma sätt kan man anta att de med störst förtroende för räddningstjänst också är mer benägna att lita på att räddningstjänsten kommer i tid.

3.3 Urval

Experimentet har genomförts med hjälp av Medborgarpanelen vid LORE, Göteborgs universitet. LORE (Laboratory of Opinion Research) är en forskningsinfrastruktur som är en del av SOM-institutet vid Göteborgs universitet. Medborgarpanelen har funnits sedan 2010 och består av två olika delar, där den största är ett självselekerat urval, medan den andra är en

slumpmässigt rekryterat urval. Panelen består i dagsläget av ca 55 000 deltagare där en knapp femtedel är slumpmässigt rekryterade. Det innebär att resultaten inte i första hand ska användas för att dra slutsatser om nivåskattningar, dvs. om X procent tycker så eller så. Fokus ligger istället på skillnader mellan olika experimentgrupper. Enkäten är en webbenkät, vilket innebär att tillgång till Internet är en förutsättning för att kunna delta i undersökningarna.

Inbjudan till att delta i undersökningen gick ut till 3800 personer. Av dessa svarade 2529 vilket innebär en svarsfrekvens på 67 procent. Urvalet är stratifierat på kön, ålder (18-70 år), och om man är boende i storstad eller inte

Alla som är med i Medborgarpanelen har i samband med sin rekrytering besvarat en särskild profilenkät där ett antal vanliga bakgrundsfrågor såsom kön, utbildning, ålder, arbetsmarknadsgrupp, samt län och kommun ingår. Ett mindre antal allmänna politiska attitydvariabler ingår även i undersökningens grundläggande profildata: ideologisk självplacering på en vänster-högerskala, politiskt förtroende, politiskt intresse. Deltagande i panelen är alltid helt frivilligt för respondenterna och de kan när som helst välja att gå ut ur panelen.

Deltagarna i panelen inte är representativt urval och därmed inte ett Sverige i miniatyr. Men i en experimentstudie är det inte heller den centrala frågan. Istället riktas fokus mot själva manipulationen, vilket i detta fall handlar om olika typer av information (skrämd, agera, lugnas) har någon effekt på människors syn på hur de ska bete sig i händelse av brand. Det är med andra ord själva mekanismen som står i fokus. Men sammansättningen av panelen har givetvis ändå betydelse hur experimentet fungerar och inte minst för den externa validiteten, dvs. om experimentet gäller för andra människor i andra kontexter. De som deltog i experimentet var som panelen generellt en grupp med stort politiskt intresse (40 procent är mycket intresserade av politik), gruppen består också av personer som i hög grad också har förtroende för politiker (48 procent). Detta är siffror som är avsevärt högre än för allmänheten i stort (Ohlsson, Ekengren Oscarsson & Solevid 2016). På samma sätt avviker deltagarna från allmänheten med högre utbildningsnivå (60 procent har en treårig högskoleutbildning) och med en viss övervikt av män (51 procent).

I några centrala aspekter skiljer sig dock inte vårt urval från den svenska allmänheten. Boendeform är en sådan. Siffror från SCB uppger att knappt 50 procent av alla i Sverige bor i småhus med äganderätt.¹ I urvalet i experimentet är motsvarande siffra 48 procent. När vi jämför förtroende för polis och sjukvård visar det sig också att andelen som har högt förtroende är närmast identisk. I SOM-undersökningarna ligger andelen med högt förtroende på polis på 53 procent och för sjukvård 64 procent. I vårt urval är motsvarande siffra 55 procent för polis och 60 procent för sjukvård.

Men avvikelserna är av mindre intresse i själva analyserna eftersom sluppen avgjort vilken information de sett. Sammansättningen av de båda grupperna i experimentet är som tidigare påpekats densamma.

3.4 Effekter av att skrämmas

Innan vi går in på olika typer av lärande ska vi börja med att undersöka relationen mellan skrämsel, rädsla och oro. Inom forskning om riskkommunikation har det ofta hävdats att skrämmande budskap visserligen kan öka motivation, men de kan också göra människor rädda och oroliga (de Hoog, Stroebe & de Wit 2007; Tannenbaum, Zimmerman, Helper, Saul &

¹ https://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Artiklar/Villa-vanligaste-boendeformen/

Jacobs 2015). Det är enligt forskningen dock olika mekanismer som frammanar rädsla respektive oro (So, Kuang & Cho 2016). Rädsla frammanas genom att i informationsbudskapet betona konsekvensernas allvar, medan oro frammanas genom att i budskapet betona individens sårbarhet (ibid). Poängen här är ju att vi ska försöka skapa rädsla med budskap (*fear appeal*) för att öka motivationen att ta till sig av budskapet om hur man ska agera vid hot/risk. Tanken är att med hjälp av (övertygande) kommunikation försöka frammana rädsla, för att därigenom motivera människor till att vara försiktiga (*precautionary motivation*) och att vidta åtgärder för att skydda sig själv (*self-protective action*) (Rogers & Deckner 1975). Vi ska börja med att testa om de olika scenarierna som beskrevs tidigare ger olika effekt ifråga om rädsla. Kort sagt: blir de som fick läsa den mer skrämmande introduktionstexten före bilderna ("vuxna och barn ligger livlösa...") mer rädda än de som bara fick information om att det var rökutveckling i trappuppgången?

Tabell 3.1 Upplevd rädsla beroende på exponering för skrämselformation (medelvärde).

	Ingen skrämselformation (Exgr 0)	Skrämselformation (Exgr 1)	diff	t	df	sig
Rädsla (index)	2,84	3,31	-0,47	-8,011	1196	,000
Själv/närstående dör	2,86	3,30	-0,44	-7,328	1196	,000
Själv/närstående allvarligt skadad	2,84	3,32	-0,48	-8,002	1195	,000

Kommentar: Det additiva indexet (fet stil) är sammanvägning av de nedanstående frågorna i tabellen. Frågan som ställdes var: "Föreställ dig att du befinner dig på fjärde våningen i det inledande scenariot som du fick beskrivet för dig. Hur rädd skulle du känna dig för följande konsekvenser vid en sådan allvarlig brand?" De fasta svarsalternativen var följande: "Att jag själv eller någon närstående skulle dö"; "Att jag själv eller någon närstående skulle bli allvarligt skadad och inte kunna fortsätta leva som nu". Varje enskilt värde kan anta ett medelvärde mellan 0-4, där 0=Inte alls rädd; 4=Mycket rädd. Exgr0=experimentgrupp 0, Exgr1=experimentgrupp 1.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Tabell 3.1 kan ses som en experimentkontroll (*manipulation check*), dvs. fungerar vårt syfte att frammana rädsla genom att presentera ett mer skrämmande scenario för mottagarna? Resultaten visar att vi verkar ha lyckats med vår manipulering. Skillnaderna mellan de olika experimentgrupperna ska tolkas som att ju högre medelvärde desto räddare är man och vi ser att de som läst det mer skrämmande scenariot också är räddare. Det gäller både att de själva eller närstående skulle kunna dö vid en brand ($m=3.30/m=2, 86$) eller bli skadade ($m=3.32/m=2, 84$). Slår vi samman dessa båda till ett additivt index får vi ett sammanslaget mått på hur rädslan ökar genom ett mer skrämmande scenario ($m=3.31/m=2, 84$). Alla dessa skillnader är statistiskt signifikanta.

Men rädsla är givetvis inte det enda som skulle kunna påverkas. Vi nämnde tidigare att det finns viss kritik mot att använda skrämselformation i riskkommunikation eftersom det kan öka människors oro. Argumentet är att riskkommunikation som använder skrämselformation oroar människor i onödan då det trots allt är ganska liten risk att drabbas av det som budskapet handlar om. De flesta av oss drabbas som tur är inte av bränder, översvämningar, allvarliga stormar mm. Men ökar då det skrämmande scenariot människors oro? I tabell 3.2. har vi ställt frågan om de svarande är oroliga för att drabbas av en brand såsom den beskrivs i scenariot.

Tabell 3.2. Upplevd oro beroende på exponering för skrämseleinformation (medelvärde).

	Ingen skrämseleinfor- mation (Exgr 0)	Skrämselein- formation (Exgr 1)	diff	t	df	sig
Oro (index)	1,24	1,26	-0,02	-0,221	1195	,825
Oro för att drabbas själv	1,07	1,09	-0,01	-0,369	1198	,712
Oro för att närstående drabbas	1,42	1,43	-0,02	-0,056	1196	,955

Kommentar: Det additiva indexet (fet stil) är sammanvägning av de nedanstående frågorna i tabellen. Frågan som ställdes var: "Föreställ dig att du befinner dig på fjärde våningen i det inledande scenariot som du fick beskrivet för dig. Hur orolig skulle du känna dig för följande konsekvenser vid en sådan allvarlig brand?" De fasta svarsalternativen var följande: "Att jag själv eller någon närstående skulle dö"; "Att jag själv eller någon närstående skulle bli allvarligt skadad och inte kunna fortsätta leva som nu". Varje enskilt värde kan anta ett medelvärde mellan 0-4, där 0=Inte alls rädd; 4=Mycket rädd. Exgr0=experimentgrupp 0, Exgr1=experimentgrupp 1.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Generellt ligger nivåerna lägre för oro (högst $m=1,43$ / lägst $m=1,07$) än för skrämseleinformation, där medelvärdet pendlade mellan 2.84 - 3.33 (tabell 3.1). Ser vi på effekten av skrämseleinformation verkar det dock inte påverka människors oro för att drabbas av en brand. Det finns inga signifikanta skillnader mellan dem som exponeras för olika typer av scenarier. Ser vi på det sammanslagna indexet är det i princip exakt samma bedömning ($m=1,26/m=1,24$) och detsamma gäller för oro att drabbas själv eller att närstående råkar ut för en brand. Förklaringen kan troligen sökas i att rädsla och oro till viss del aktiveras av olika mekanismer. Människors oro är starkt kopplad till sannolikhetsbedömningar (Sandstig 2010:150) och testar vi skillnaderna mellan hur sannolikt det bedöms att råka ut för en brand mellan de olika experimentgrupperna får vi i stort sett samma resultat som för oro (tabell 3.3).

Tabell 3.3 Upplevd sannolikheten att drabbas av brand beroende på exponering för skrämseleininformation (medelvärde).

	Ingen Skrämseleinfor- mation (Exgr 0)	Skrämselein- formation (Exgr 1)	diff	t	df	sig
Sannolikhet (index)	0,98	0,95	0,03	0,770	1192	,441
Jag drabbas	0,89	0,88	0,01	0,205	1193	,838
Närstående drabbas	1,07	1,01	0,06	1,256	1193	,209

Kommentar: Det additiva indexet (fet stil) är sammanvägning av de nedanstående frågorna i tabellen. Frågan som ställdes var: "Föreställ dig att du befinner dig på fjärde våningen i det inledande scenariot som du fick beskrivet för dig. Hur sannolikt ...skulle du känna dig för följande konsekvenser vid en sådan allvarlig brand?" De fasta svarsalternativen var följande: "Att jag själv eller någon närstående skulle dö"; "Att jag själv eller någon närstående skulle bli allvarligt skadad och inte kunna fortsätta leva som nu". Varje enskilt värde kan anta ett medelvärde mellan 0-4, där 0=Inte alls rädd; 4=Mycket rädd. Exgr0=experimentgrupp 0, Exgr1=experimentgrupp 1.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Sannolikhetsbedömningarna av att drabbas av brand ligger avsevärt lägre än för rädslan och oron (0,89 till 1,07). Visserligen anser de svarande att sannolikheten att närstående drabbas är något högre än att de själva skulle drabbas. Men det finns ingen skillnad som beror på om att exponerats för skrämseleininformation ($m=0,95/m=0,98$).

Vi ska nu föregripa analyserna om förstärkningseffekter och finfördela analysen. När vi kontrollerar för boendeform visar det sig att några saker

förutom rädsla påverkas av det mer skrämmande scenariot. De som bor i hyreshus, och särskilt de som bor i hus högre än fyra våningar är mer oroliga för att närstående kan drabbas av brand när de utsätts för skrämnel. Dessa bedömer med andra ord det som mer sannolikt att det kan inträffa och blir inte bara rädda utan också mer oroad.

Här aktiveras med andra ord en mer kognitiv aspekt där vi oroas om vi upplever att risken är sannolik. Allmänheten har i regel en ganska god uppfattning om sannolikheten att drabbas av olika hot och risker, och den ”verkliga” risken att drabbas av motsvarande brand som i scenariot är låg. Det finns inte heller något i brandscenariot som försöker manipulera sannolikheten att drabbas.

Slutsatsen så här långt är med andra ord att experimentet verkar fungera. De svarande blir mer rädda om de läst den mer skrämmande scenariot. Däremot påverkas vare sig oro eller sannolikhet att råka ut för en sådan brand om man inte upplever att man är direkt påverkad genom att bo i flerfamiljshus. Men inte heller då är effekten särskilt stark.

Det är en sak att bli rädd, men ökar människors upplevelse av att riskkommunikationen är relevant om skrämnel läggs in i materialet? Frågan är med andra ord om de som får läsa den skrämmande texten tycker att broschyren är mer användbar. I tabell 3.4 har vi helt enkelt ställt frågan om i vilken utsträckning de svarande ansåg att broschyren var användbar.

Tabell 3.4 Användbarhet av riskkommunikation beroende på exponering för skrämnelinformation (medelvärde).

	Ingen skrämnelinfo (Exgr 0)	Skrämnelinfo (Exgr 1)	diff	t	df	sig
Användbarhet	2,31	2,37	-0,06	-1,485	1188	,137

Kommentar: Frågan löd: ”Hur användbar var informationen i broschyren du nyss läste för att du ska klara dig utan allvarliga skador och överleva en allvarlig brand liknande den som beskrevs i scenariot?” Varje enskilt värde kan anta ett medelvärde mellan 0-3, där 0=Inte alls användbar, 1=inte särskilt användbar, 2=ganska användbar och 3=mycket användbar. Exgr0=experimentgrupp 0, Exgr1=experimentgrupp 1.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Då medelvärdet hamnar strax under 2,4, oavsett om man exponerats för texten med skrämnel, kan man dra slutsatsen att broschyren generellt ses som mycket användbar (skalan går mellan 0=inte alls användbar till 3=mycket användbar). Fördelningen mellan de olika alternativen visar att över 90 procent av de svarande anser att broschyren var ”ganska” eller ”mycket” användbar, vilket måste ses som ett gott betyg. Vi ser också att de som exponerats för skrämneltexten bedömer broschyren som något mer användbar ($m=2,37/m=2,31$), men denna skillnad är inte statistiskt signifikant.

Nästa fråga är om man vet vad man ska göra om det brinner i huset och trappuppgången är rökfylld. Det handlar då om kognitivt lärande, att ha kunskap om vad som är ett önskvärt beteende. På samma sätt som tidigare jämför vi de som läst scenariot som är avsett att frammana rädsla med dem som fick en mer neutral beskrivning av situationen.

Tabell 3.5 Kunskap om riskkommunikationens innehåll beroende på exponering för skrämseleinformation (medelvärde).

	Ingen skrämselein- info (Exgr 0)	Skrämselein- info (Exgr 1)	diff	t	df	sig
Huvudalternativ (index)	0,93	0,93	0,00	0,392	1194	,695
Stänga ytterdörren till läg.	0,90	0,91	-0,01	-0,309	1194	,757
Ringa 112	0,96	0,95	0,01	0,642	1194	,521
Stanna i läg./invänta hjälp	0,93	0,92	0,01	0,655	1194	,513
Fel alternativ (index)	0,01	0,01	0,00	-0,721	1196	,472
Tar mig ut via trapphuset	0,01	0,01	0,00	0,364	1196	,716
Hoppa ut från fönster/balkong	0,01	0,01	0,00	-0,353	1196	,725
Klättra ner för fasad/stupränna	0,01	0,01	0,00	-1,488	1196	,139
Ta mig upp på taket	0,01	0,00	0,01	0,025	1196	,980

Kommentar: Det additiva indexet (fet stil) är sammanvägning av de nedanstående frågorna i tabellen. Frågan löd: "Vad av följande bör du enligt broschyren göra för att klara dig utan allvarliga skador och överleva en allvarlig brand liknande den som beskrevs i scenariot? Flera alternativ kan anges". 0=ej ifyllt, 1=ifyllt. Exgr0=experimentgrupp 0, Exgr1=experimentgrupp 1.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Som tabell 3.5 visar har de allra flesta uppfattat informationen i broschyren på avsett sätt. Då medelvärdet är nästan 1 (0,95 till 0,90) på alternativen vi benämnt som huvudalternativ (stänga dörren, ringa 112, stanna i lägenheten och invänta räddningstjänst) innebär det att de allra flesta fyllt i detta alternativ som ett önskvärt beteende. På motsvarande sätt har i princip ingen fyllt i de felaktiga alternativen, då medelvärdet i princip är 0 (0,01 till 0,00).

Tabell 3.6 Handlingsbenägenhet beroende på exponering för skrämseleininformation (medelvärde).

	Ingen skrämselein- info (Exgr 0)	Skrämselein- info (Exgr 1)	diff	t	df	sig
Huvudalternativ (index)	2,65	2,66	-0,01	-0,433	1176	,665
Stänga ytterdörren till läg.	2,78	2,79	-0,01	-0,389	1180	,697
Ringa 112	2,94	2,93	0,01	0,941	1186	,348
Stanna i läg./invänta hjälp	2,24	2,27	-0,03	-0,676	1184	,499
Fel alternativ (index)	0,54	0,61	-0,07	-2,261	1184	,024
Tar mig ut via trapphuset	0,54	0,46	0,08	1,923	1168	,054
Hoppa ut från fönster/balkong	0,68	0,86	-0,18	-3,747	1171	,000
Klättra ner för fasad/stupränna	0,56	0,70	-0,14	-2,985	1167	,003
Ta mig upp på taket	0,39	0,41	-0,02	-0,514	1171	,607

Kommentar: Det additiva indexet (fet stil) är sammanvägning av de nedanstående frågorna i tabellen. Frågan löd: Hur troligt är det att du vid en större allvarlig brand liknande den som beskrevs i scenariot kommer att göra följande för att klara dig utan allvarliga skador och överleva? Varje enskilt värde kan anta ett medelvärde mellan 0-4, där 0=Inte alls troligt, 1=inte särskilt troligt 2=ganska troligt och 3=mycket troligt. Exgr0=experimentgrupp 0, Exgr1=experimentgrupp 1.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Information om hur man ska agera måste också läggas till. Frammanande av rädsla (*threat appraisal*) måste med andra ord kombineras med hanterande av hoten (*coping appraisal*) för att få människor att agera på ett önskvärt sätt. Samma resonemang återfinns inom krisforskning där IDEA-modell förespråkar att tydliga handlingsinstruktioner måste finnas i all effektiv kriskommunikation, oavsett om det handlar om nyheter eller myndighetsinformation (Sellnow et al 2015).

Som nämndes tidigare är det inte så många av råden om brand i lägenhet i broschyren *Skydda dig mot brand hemma* som pekar på aktiv handling. Givetvis är uppmaningen att stänga dörren och ringa 112 aktivt agerande, men att stanna i lägenheten är snarast att inte göra något alls. För experimentgrupp 2 – som läser samma skrämmande text som grupp 1 – lägger vi då till att man uppmanas täppa till dörrspringor och brevinkast med våta handdukar och om möjligt lokalisera branden och varna andra. Frågan är då om skrämnel i kombination med aktiv handling får någon effekt jämfört med att bara bli uppskrämd. I följande analys går vi igenom skillnader mellan experimentgrupp 1 och experimentgrupp 2. Därmed koncentrerar vi oss på eventuella skillnader mellan de experimentgrupper som fått samma (skrämmande) scenario men där den senare fått mer aktiverande information.

Tabell 3.7. Användbarheten av riskkommunikation beroende på exponering för aktiveringsinformation (medelvärde).

	Ingen aktiveringsinfo (Exgr 1)	Aktiveringsinfo (Exgr 2)	diff	t	df	sig
Användbarhet	2,37	2,35	0,02	0,602	1241	,548

Kommentar: Frågan löd: "Hur användbar var informationen i broschyren du nyss läste för att du ska klara dig utan allvarliga skador och överleva en allvarlig brand liknande den som beskrevs i scenariot?" Varje enskilt värde kan anta ett medelvärde mellan 0-4, där 0=Inte alls användbar, 1=inte särskilt användbar, 2=ganska användbar och 3=mycket användbar. Exgr1=experimentgrupp 1, Exgr2=experimentgrupp 2.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Att ge människor fler handlingsalternativ verkar dock inte alls påverka om man tycker att informationen om brand i trapphus är användbar (tabell 3.7.). Precis som i experimentgrupp 1 anser nästan alla hos de som också får aktiverande information att broschyren är användbar ($m=2,35/m=2,37$). Nu ska man komma ihåg att andelen som anser att informationen är användbar är så hög att det inte finns så stor möjlighet att öka den ytterligare, vilket kanske kan förklara bristen på variation.

Går vi istället vidare till det kognitiva lärandet och samma jämförelse som i tabellen ovan finns då i tabell 3.8 även med de alternativ som handlar om aktivering (täppa till dörrspringa, brevinkast och varna andra/lokalisera branden).

Tabell 3.8 Kunskap om riskkommunikationens innehåll beroende på exponering för aktiveringsinformation (medelvärde).

	Ingen aktiverings- info (Exgr 1)	Aktiv- erings- info (Exgr 2)	diff	t	df	sig
Huvudalternativ (index)	0,93	0,92	0,01	0,659	1237	,510
Stänga ytterdörren till lägenheten	0,91	0,89	0,02	0,933	1237	,352
Ringa 112	0,95	0,94	0,01	0,703	1237	,483
Stanna i lägenheten/invänta hjälp	0,92	0,92	0,00	-0,261	1237	,794
Aktiveringsalternativ (index)	0,19	0,48	-0,29	-15,314	1237	,000
Täppa till dörrspringa, brevinkast	0,27	0,67	-0,40	-15,380	1237	,000
Varna andra och lokalisera brand	0,11	0,30	-0,19	-8,500	1237	,000
Fel alternativ (index)	0,01	0,01	0,00	0,986	1237	,322
Tar mig ut via trapphuset	0,01	0,00	0,01	0,443	1237	,656
Hoppa ut från fönster/balkong	0,01	0,01	0,00	-0,260	1237	,796
Klättra ner för fasad/stupränna	0,01	0,01	0,00	1,237	1237	,212
Ta mig upp på taket	0,00	0,00	0,00	1,038	1237	,293

Kommentar: Det additiva indexet (fet stil) är sammanvägning av de nedanstående frågorna i tabellen. Frågan löd: "Vad av följande bör du enligt broschyren göra för att klara dig utan allvarliga skador och överleva en allvarlig brand liknande den som beskrevs i scenariot? Flera alternativ kan anges". 0=ej ifyllt, 1=ifyllt. Exgr1=experimentgrupp 1, Exgr2=experimentgrupp 2.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

När dessa båda experimentgrupper jämförs ser vi att de svarande tillgodogjort sig tilläggen i materialet. De som har exponerats för aktiveringsinformationen har också uppmärksammat dessa som viktiga påbud. Skillnaderna i medelvärden är ganska stora – täppa till dörrspringor/brevinkast ($m=0,67/m=0,27$) och varna och lokalisera brand ($m=0,30/m=0,11$). Men som synes har rådet att förhindra att rök kommer in i mycket högre grad fått acceptans än att varna andra och lokalisera brand. Kanske för att rådet är väldigt konkret och handlar om att skydda sig själv och sin familj.

I övrigt finns det som väntat inga skillnader mellan de två experimentgrupperna.

När vi sedan då går över till beteendeintentioner är frågan om tillägget med aktiveringsinformation har någon påverkan på vad man tänker göra i händelse av brand. I tabell 3.9 presenteras jämförelserna liksom tidigare mellan experimentgrupperna som fick skrämselformation, men där experimentgrupp 2 också fick aktiverande information.

Tabell 3.9. Handlingsbenägenhet beroende exponering för aktiveringsinformation (medelvärde).

	Ingen aktiverings- info (Exgr 1)	Aktiv- erings- -info (Exgr 2)	diff	t	df	sig
Huvudalternativ (index)	2,66	2,66	0,00	0,066	1215	,948
Stänga ytterdörren till lägenheten	2,79	2,81	-0,02	-0,504	1221	,614
Ringa 112	2,93	2,92	0,01	0,119	1225	,905
Stanna i lägenheten/invänta hjälp	2,27	2,25	0,02	0,484	1223	,629
Aktiveringsalternativ (index)	1,87	2,08	-0,21	-5,757	1205	,000
Täppa till dörrspringa, brevinkast	1,91	2,19	-0,28	-5,213	1218	,000
Varna andra och lokalisera branden	1,81	1,97	-0,16	-3,153	1215	,002
Fel alternativ (index)	0,58	0,55	0,03	0,802	1202	0,305
Tar mig ut via trapphuset	0,46	0,40	0,06	0,001	1228	0,088
Hoppa ut från fönster/balkong	0,82	0,74	0,08	0,173	1234	0,106
Klättra ner för fasad/stupränna	0,64	0,65	-0,01	0,408	1232	0,886
Ta mig upp på taket	0,39	0,42	-0,03	0,210	1223	0,492

Kommentar: Det additiva indexet (fet stil) är sammanvägning av de nedanstående frågorna i tabellen. Frågan löd: Hur troligt är det att du vid en större allvarlig brand liknande den som beskrevs i scenariot kommer att göra följande för att klara dig utan allvarliga skador och överleva? Varje enskilt värde kan anta ett medelvärde mellan 0-4, där 0=Inte alls troligt, 1=inte särskilt troligt 2=ganska troligt och 3=mycket troligt. Exgr1=experimentgrupp 1, Exgr2=experimentgrupp 2.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Resultaten visar att de som exponerats för aktiveringsalternativen om att täppa till dörrspringa/brevinkast och varna andra och lokalisera branden också menar att de kommer agera i enlighet med instruktionerna ($m=2,08/m=1,87$). Skillnaderna är signifikanta och betyder att handlingsbenägenhet kan påverkas av att man lägger till information i materialet. I linje med resultaten i den förra tabellen är det en större andel som menar att de kommer försöka hindra rök från att komma in i lägenheten än att varna andra och försöka lokalisera branden. Men poängen är att vi kan få fler människor att se det som ett relevant agerande att varna andra/lokalisera brand genom att trycka på det i informationsmaterialet. Kort sagt: det fungerar att informera.

Men den kanske mest intressanta frågan är om vi kan öka andelen som säger sig göra huvudalternativen. Dessa ligger från början högt och kan inte öka särskilt mycket. Men oavsett ser vi ingen skillnad mellan experimentgrupperna. Hitintills har vi därmed inte lyckats öka handlingsbenägenheten att följa rådet att stanna i lägenheten och invänta hjälp. Detta oavsett om man blir skrämmd eller inte eller exponeras för annan aktiveringsinformation. Nivåerna på andelen som skulle stanna kvar i lägenheten är desamma (Ex gr 0 $m=2,24$, Ex gr 1 $m=2,27$, Ex gr 2 $m=2,25$).

3.5 Effekter av vem man kan lita på

Inom forskningslitteraturen kring både risk- och kriskommunikation och de teorifält som vi redan knutit an till finns en tanke om att ett tredje moment måste till för att kommunikationen ska fungera som det är tänkt. Människor måste lita på att de åtgärder som man förväntas göra också har effekt. För att få mottagaren att acceptera rekommendationen måste det visas hur effektiv åtgärden är för att avvärja hotet (*response efficacy*). De svarande bör därmed lugnas och försäkras om att handlingen för att avvärja hotet fungerar och att man själv kan åstadkomma det (*self-efficacy*) (Rogers 1983). I experimentet

lägger vi därför till information som ska lugna och försäkra respondenterna om att åtgärderna för att överleva fungerar. En bild på en klocka visas och i bildtext läggs till att "dörren klarar 30 minuter". Dessutom inkluderas information som vill poängtera att det går att lita på att räddningstjänsten kommer i tid (de rycker ut till 6000 bostadsbränder och är på plats inom 10-30 minuter). Men för att ytterligare betona att brandkåren hjälper finns även en uppmaning att man ska påkalla räddningstjänstens uppmärksamhet genom att ställa sig vid fönstret eller på balkongen. Frågan är då om dessa tillägg gör någon skillnad i människors perception av riskkommunikation.

Analysen begränsas nu till att jämföra den grupp som sett skrämselförloppet plus aktiverande information (experimentgrupp 2) och den sista gruppen som fått hela paketet (skrämselförloppet + aktivering + lugnande). Ser vi till att börja med några skillnader ifråga om hur användbar de svarande anser att informationen är i tabell 3.10.

Tabell 3.10 Användbarheten av riskkommunikation beroende på exponering för lugnande information (medelvärde).

	Ingen lugnande info (Exgr 2)	Lugnande info (Exgr 3)	diff	t	df	sig
Användbarhet	2,35	2,45	-0,10	2,836	515	,005

Kommentar: Frågan löd: "Hur användbar var informationen i broschyren du nyss läste för att du ska klara dig utan allvarliga skador och överleva en allvarlig brand liknande den som beskrevs i scenariot?" Varje enskilt värde kan anta ett medelvärde mellan 0-4, där 0=Inte alls användbar, 1=inte särskilt användbar, 2=ganska användbar och 3=mycket användbar. Exgr2=experimentgrupp 2, Exgr3=experimentgrupp 3.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Till skillnad från tidigare ser vi en effekt på upplevelsen av folderns användbarhet ($m=2,45/m=2,35$). Med andra ord ger extra information om att de åtgärder som man själv vidtar har effekt och att det går att lita på externa aktörers agerande. I de tidigare analyserna såg vi att det inte hjälpte att skrämmas eller ge mer aktiveringsinformation för att stärka synen på informationsmaterialets användbarhet. Det måste också till information som försäkrar att åtgärderna fungerar och som därmed inte bara skrämmer upp, ger tips och råd utan också lugnar.

Går vi liksom tidigare över till det kognitiva lärandet ser vi flera intressanta resultat jämfört med tidigare analyser. Tidigare (tabell 3.8) såg vi ganska väntat att kunskap om aktiveringsalternativen ökade när vi lade in dem i informationsmaterialet. I tabell 3.11 visar det sig att det kognitiva lärandet av aktiveringsinformationen ökar ytterligare när vi lägger till lugnande information ($m=0,55/ m=0,48$). Kanske kan det vara så att informationen om agerande känns mer relevanta när den kombineras med information som försäkrar att det kommer att fungera. Det stöds av att vi också ser att för första gången finns signifikanta resultat på kunskapen om att stänga dörren ($m=0,94/m=0,89$) och att stanna i lägenheten ($m=0,95/m=0,92$).

Tabell 3.11 Kunskap om riskkommunikationens innehåll beroende på exponering för lugnande information (medelvärde).

	Ingen lugnande info (Exgr 2)	Lugnande info (Exgr 3)	diff	t	df	sig
Huvudalternativ (index)	0,92	0,95	-0,03	-3,019	1263	,003
Stänga ytterdörren till lägenheten	0,89	0,94	-0,05	-2,872	1263	,004
Ringa 112	0,94	0,96	-0,02	-0,872	1263	,383
Stanna i lägenheten/invänta hjälp	0,92	0,95	-0,03	-2,149	1263	,032
Aktiveringsalternativ (index)	0,48	0,55	-0,07	-3,409	1263	,01
Täppa till dörrspringa, brevinkast	0,67	0,73	-0,06	-2,676	1263	,08
Varna andra/lokalisera branden	0,30	0,37	-0,07	-2,729	1263	,06
Fel alternativ (index)	0,01	0,01	0,00	-0,625	1263	,532
Tar mig ut via trapphuset	0,00	0,00	0,00	0,439	1263	,661
Hoppa ut från fönster/balkong	0,01	0,01	0,00	-0,316	1263	,752
Klättra ner för fasad/stupränna	0,01	0,01	0,00	-0,647	1263	,518
Ta mig upp på taket	0,00	0,00	0,00	-1,007	1263	,313

Kommentar: Det additiva indexet (fet stil) är sammanvägning av de nedanstående frågorna i tabellen. Frågan löd: "Vad av följande bör du enligt broschyren göra för att klara dig utan allvarliga skador och överleva en allvarlig brand liknande den som beskrevs i scenariot? Flera alternativ kan anges". 0=ej ifyllt, 1=ifyllt. Exgr2=experimentgrupp 2, Exgr3=experimentgrupp 3.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Det viktiga här är att när hela kedjan av stimuli inkluderas (skrämsel, aktivering och lugnande) ger det en önskad effekt på det huvudsakliga kognitiva lärandet (stänga dörren och stanna i lägenheten). Det räcker inte att bara skrämmas eller aktiveras. Människor måste också lugnas och försäkras om att åtgärderna hjälper.

Dock ser vi inga skillnader i de felaktiga alternativen. Oavsett om man exponerats för lugnande information eller inte gör ingen skillnad och liksom tidigare är det väldigt få som menar att dessa råd fanns i broschyren.

Men som tidigare är vi trots allt mest intresserade av handlingsbenägenheten. Målet är ju att människor ska agera på ett sätt som minimerar risken att skadas eller förolyckas. Frågan är då om vi hittar samma effekter på beteendeintentioner som för det kognitiva lärandet.

Tabell 3.12 Handlingsbenägenhet beroende exponering för lugnande information (medelvärde).

	Ingen lugnande info (Exgr 2)	Lugnande info (Exgr 3)	diff	t	df	sig
Huvudalternativ (index)	2,66	2,68	-0,02	-1,056	1233	,291
Stänga ytterdörren till lägenheten	2,81	2,80	0,01	0,213	1243	,831
Ringa 112	2,92	2,93	-0,01	-0,577	1248	,564
Stanna i lägenheten/invänta hjälp	2,25	2,30	-0,05	-1,310	1245	,190
Aktiveringsalternativ (index)	2,08	2,18	-0,10	-2,664	1230	,008
Täppa till dörrspringa, brevinkast	2,19	2,36	-0,17	-3,679	1243	,000
Varna andra och lokalisera branden	1,97	1,99	-0,02	-0,304	1238	,761
Fel alternativ (index)	0,58	0,55	0,03	0,802	1202	,305
Tar mig ut via trapphuset	0,46	0,40	0,06	0,001	1228	,088
Hoppa ut från fönster/balkong	0,82	0,74	0,08	0,173	1234	,106
Klättra ner för fasad/stupränna	0,64	0,65	-0,01	0,408	1232	,886
Ta mig upp på taket	0,39	0,42	-0,03	0,210	1223	,492

Kommentar: Det additiva indexet (fet stil) är sammanvägning av de nedanstående frågorna i tabellen. Frågan löd: Hur troligt är det att du vid en större allvarlig brand liknande den som beskrevs i scenariot kommer att göra följande för att klara dig utan allvarliga skador och överleva? Varje enskilt värde kan anta ett medelvärde mellan 0-4, där 0=Inte alls troligt, 1=inte särskilt troligt 2=ganska troligt och 3=mycket troligt. Exgr2=experimentgrupp 2, Exgr3=experimentgrupp 3.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Inte helt oväntat är effekten på handlingsintention inte lika stark (tabell 3.12). Att veta är en sak, att göra är en annan. Den enda signifikanta skillnaden när vi lägger till lugnande information är att många fler säger sig täppa till dörrspringa/brevinkast ($m=2,36/m=2,19$). Det finns en tendens att de som fått hela kedjan av stimuli också i mindre grad säger agera på ett felaktigt sätt: evakuera via trapphus ($m=0,40/m=0,46$) och klättra ner från fönster/balkong ($m=0,74/m=0,82$). Dessa skillnader är dock inte signifikanta.

Som vi skrev i början av redovisningen ska vi fördjupa analysen för att se om det finns förstärkningseffekter av boendeform, erfarenhet av brand mm. Men innan dess ska vi sammanfatta vad analyserna visat så här långt.

* * *

Generellt kan man dra slutsatsen att experimentet på många sätt bekräftat tidigare forskning om riskkommunikation. Genom att skrämmas (öka allvaret av informationen) ökar vi människors rädsla. Denna rädsla är dock inte tydligt kopplad till att se informationsmaterialet som relevant (användbart).

Människors oro ökar inte, inte heller att se det som mer sannolikt att råka ut för en brand. Det senare visade sig till viss del bero på att boendeform, då människor som bor i flerbilshus oroar sig mer. Detta faktum är en form av förstärkningseffekt som vi ska återkomma till i nästa avsnitt.

När vi lade till skrämmande information ökade inte heller viljan att stanna kvar i lägenheten. Även om förre sade sig vilja välja det felaktiga alternativet att ta sig ut via trapphuset, var det snarare fler som i högre grad ville ta sig ut – antingen via fönster/balkong eller fasad/stupränna. Då skrämmscenariot beskrev situationen i trapphuset med livlösa, brända kroppar och stark värme (600 grader) minskade ganska naturligt viljan att försöka ta sig ut den vägen. Skrämsel ökade med andra ord människors rädsla och deras vilja att försöka ta sig ut.

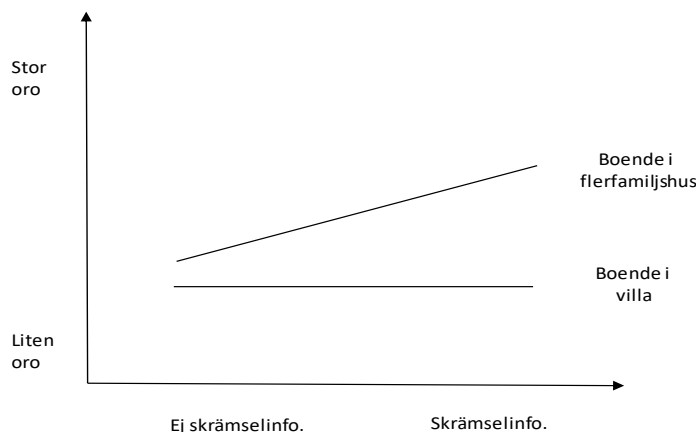
När aktiveringsinformation lades till ökade inte heller synen på folderns användbarhet, däremot uppfattade de svarande råden som gavs för att agera istället för att sitta och invänta hjälp (täppa igen dörrspringor/brevinkast och lokalisera hjälp och varna andra). Denna kunskap omvandlades också till beteendeintention, om det brinner säger sig många fler som fick råd hur de skulle agera också följa dessa instruktioner. Vi hittade också en kunskapseffekt på att stänga dörren till ett rökfyllt trapphus när aktiveringsinformation lades till. Troligen en effekt av de åtgärder kring dörren (täppa till dörrspringor/brevinkast) som lagts till i broschyren.

När det sista steget i experimentet gjordes, som på olika sätt syftade till att lugna de svarande, fanns det flera intressanta resultat. Informationen sågs som betydligt mer användbar, kunskapen om att man bör stänga dörren och stanna i lägenheten och vänta på hjälp ökade också signifikant. Och trots att ingen ytterligare information om råden att täcka över dörrspringor/brevinkast tillfördes ökade även kunskapen om dessa råd. När det gäller handlingsbenägenhet var det dock bara intentionen att hindra rök från att komma in som var signifikant.

Överlag kan man säga att experimentet fungerade som tänkt. För att få full effekt på användbarhet, kunskap och beteende behöver hela kedjan vara med (skrämsel, aktivitet och lugnande). Men vi har dock inte egentligen kunnat öka viljan att stanna kvar i lägenheten och invänta hjälp. Detta trots att vi skrämt, lagt till råd för att aktivera och lugna. Visserligen ser man det som viktigare, och handlingsintentionen ökar något. Dock inte så mycket så att skillnaden är statistiskt säkerställd.

3.6 Olika effekter i olika grupper?

I den kommande analysen ska vi avgränsa analysen något. Vi fortsätter att redovisa de tre olika formerna av lärande (emotionellt, kognitivt och beteendemässigt), men vi koncentrerar oss på de tre huvudalternativen (stänga dörren, ringa 112 och stanna i lägenheten). I denna analys ska vi nu framförallt se om det finns några förstärkningseffekter. Dessa gör vi med hjälp av ett antal regressionsmodeller där de beroende variablerna är våra olika former av lärande och där vi dels testar om andra variabler påverkar riskperceptionen, dels om dessa på något sätt interagerar med att exponeras för olika typer av information (skrämmande, aktiverande, lugnande). Med interaktion menas att effekten av ett stimuli ser olika ut i olika grupper. I inledningen av analysen konstaterades att exponering för skrämsel inte hade någon direkt påverkan på oro. Men det visade sig att oron ökade bland dem som bodde i flerfamiljshus, däremot fanns det ingen ökning av oro bland boende i villa. Detta är ett exempel på en interaktionseffekt som kan åskådliggöras grafiskt (se figur 3.2).

Figur 3.2. Exempel på interaktionseffekt.

Vi kommer i analyserna föra in ett antal olika faktorer som på olika sätt också kan antas påverka riskperceptionen. De två första handlar olika former av tillit och förtroende och de nästföljande om boendeformer och egen erfarenhet av brand. Men som redan sagt kommer vi också testa interaktioner. Vi kommer därmed testa ett stort antal faktorer, men för att inte drunkna i tabeller kommer vi bara redovisa de förstärkningseffekter som visar sig vara signifikanta (JA/NEJ).

Tabell 3.13. Användbarhet av riskkommunikation beroende på experimentinformation och andra faktorer (standardiserade regressionskoefficienter).

	Modell 1 (grundmodell)	Modell 2 (förstärkningsmodell)
Experimentgrupp (1=all information)	.10 ***	
Persontillit	.09 **	NEJ
Myndighetstillit	.18 ***	NEJ
Boendetillit	.13 ***	NEJ
Boendeform (lägenhet=1)	.01	NEJ
Erfarenhet av mindre brand	.02	NEJ
Erfarenhet av större brand	-.03	NEJ
Kön (man=1)	-.09 ***	
Ålder	.10 ***	
Utbildning	-.04	
Förklarad varians (R ²)	11 %	
Antal svar	1141	

Kommentar: Måtten på tillit är additiva index. Persontillit bygger på frågor om egen förmåga att klara av en brandsituation, tillit till att närstående hjälper och tillit till att grannar hjälper (Cronbach's Alpha= .54). Myndighetstillit är sammanslaget av tillit till räddningstjänst, förtroende för räddningstjänst, polis och sjukvård (Cronbach's Alpha= .72). Tillit till boende bygger på frågor om man har tillit till att den egna bostaden är brandsäker och att dörren till boendet står emot brand i 30 minuter (Cronbach's Alpha= .84). Boendeform är ställd om ens nuvarande bostad är villa/radhus eller flerfamiljshus. Den senare är uppdelad i bostad med fler/färre våningar än fyra. I analysen är dessa två sammanslagna. Erfarenhet är sammanslaget om man själv eller via närstående har erfarenhet av mindre brand (= kan släcka själv) eller större brand (=kan inte släcka själv). Ålder är mätt i sex skalsteg (>30, 30-39, 40-49, 50-59, 60-69, <70). Utbildning har nio skalsteg där ej fullgjord grundskola är det lägsta och fullgjord forskarutbildning är det högsta. JA=signifikant interaktionseffekt, NEJ=ingen signifikant interaktionseffekt.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

För att ytterligare förenkla kommer vi inte att redovisa alla experimentgrupper utan vi nöjer oss med att redovisa ytterligheterna, dvs. kontrollgruppen (experimentgrupp 0) och den (experimentgrupp 3) som fick alla typer av information (skrämmande, aktiverande och lugnande).

I tabell 3.13 redovisas två regressioner. Den första – grundmodellen – visar effekten av de olika påverkansfaktorerna på synen av broschyrens användbarhet. Som synes finns det som de tidigare medelvärdesanalyserna en självständig effekt på åsikter om användbarheten när deltagarna exponeras för alla de olika formerna av information som vi lagt till i experimenten ($\beta = .10$).

Förtroende och tillit är centralt för vad vi gör. Både tillit till den egna förmågan och förtroende för andra avgör i mångt och mycket både hur vi ser på omvärlden och hur vi agerar. Måtten på tillit är sammanslagna mått. Persontillit är ett index på frågor om i vilken utsträckning man känner tillit till att man själv, ens vänner eller grannar kan hjälpa en att hantera en brandsituation som beskrivits i experimentet. Myndighetstillit är också ett index, men där frågorna handlar om tillit till att brandkåren kommer i tid och allmänt förtroende för räddningstjänst, polis och sjukvård. Det tredje indexet fångar in vilken tillit de svarande har till att bostaden klarar en brand (tillit till att dörren klarar 30 minuter och att bostaden är brandsäker).

Som vi ser har både persontillit ($\beta = .09$), myndighetstillit ($\beta = .18$) och boendetillit ($\beta = .12$) en självständig effekt på bedömningen av informationen. Ju högre denna tillit är desto mer tycker man att broschyren är användbar, oavsett hur den är utformad. Men här finns inga förstärkningseffekter alls. Det är med andra ord inte så att våra experiment blir mer framgångsrika hos höglitare än hos låglitare. Effekten av att se olika typer av information i broschyren är desamma oavsett nivån på tillit.

Det andra batteriet för in boendeform, om man bor i villa/radhus eller flerfamiljshus (lägenhet). Eftersom scenariot handlar om brand i flerfamiljshus är det troligt att relevansen är större hos de som bor i lägenhet än de som bor i villa. På liknade sätt testar vi om erfarenhet av bränder gör att personer reagerar olika inför brandinformation. Vi skiljer då mellan egen eller närståendes erfarenhet av mindre bränder ("som man kan släcka själv") eller större bränder, vilka definierats som bränder man inte kan släcka själv.

Resultaten visar dock inte att dessa faktorer har en självständig påverkan på synen på brandinformationens användbarhet. Tydligt finns det inte någon skillnad i synen på hur relevans baserad på hur man bor eller vilka erfarenheter av brand som svarande har. Inte heller finns det några interaktionseffekter.

Tittar vi på kontrollvariablerna visar det sig också att både kvinnor ($\beta = -.10$) och äldre ($\beta = .10$) ser *Skydda dig mot brand hemma* som mer användbar. Detta oavsett om de sett olika typer av information som ingick i experimentet.

Sammantaget har synen på användbarheten för *Skydda dig mot brand hemma* antingen att göra med att man exponerats för skrämselformer, aktiverade eller lugnande information där effekten är starkare om man litar mer på myndigheter. Eller så kan den kopplas till att vissa grupper – höglitare, kvinnor och äldre – generellt ser den som mer värdefull.

Går vi sedan över till det kognitiva lärandet (tabell 3.14), där vi begränsar analysen till råden "stänga dörren till lägenheten" och "stanna i lägenheten och invänta hjälp från räddningstjänst" försvinner direktsambandet mellan experimentgrupperna ($\beta = .06/.04$). Att vi inte hittar ett signifikant samband på kunskap ifråga om att stänga lägenhetsdörren/stanna i lägenheten kan tyckas förvånande då vi såg sådana samband i tabell 3.11. Det ska dock påpekas att koefficienten hamnar precis utanför gränsen för signifikans på 95-procentsnivån. Med andra ord går resultaten i samma riktning, men lite

beroende på typen av analys (medelvärde jämfört med regression) blir måttet för signifikans lite olika.

Tabell 3.14. Kunskap om riskkommunikationens innehåll beroende på experimentinformation och andra faktorer (standardiserade regressionskoefficienter).

	Modell 1 (grundmodell)	Modell 2 (förstärkningsmodell)	Modell 1 (grundmodell)	Modell 2 (förstärkningsmodell)
	"Stänga dörren"	"Stänga dörren"	"Stanna i lägenhet"	"Stanna i lägenhet"
Experimentgrupp (1=all information)	.06		.04	
Persontillit	-.04	NEJ	.02	NEJ
Myndighetstillit	.08 *	NEJ	.05	JA
Boendetillit	-.02	NEJ	.06	NEJ
Boendeform (lägenhet=1)	.00	NEJ	-.06	NEJ
Erfarenhet av mindre brand	-.01	NEJ	.04	NEJ
Erfarenhet av större brand	-.08 *	NEJ	-.03	NEJ
Kön (man=1)	-.06 *		-.06 *	
Ålder	.00		-.12 ***	
Utbildning	.01		.01	
Förklarad varians (R ²)	2 %		2 %	
Antal svar	1135		1135	

Kommentar: Måtten på tillit är additiva index. Persontillit bygger på frågor om egen förmåga att klara av en brandsituation, tillit till att närstående hjälper och tillit till att grannar hjälper (Cronbach's Alpha=.54). Myndighetstillit är sammanslaget av tillit till räddningstjänst, förtroende för räddningstjänst, polis och sjukvård (Cronbach's Alpha=.72). Tillit till boende bygger på frågor om man har tillit till att den egna bostaden är brandsäker och att dörren till boendet står emot brand i 30 minuter (Cronbach's Alpha=.84). Boendeform är ställd om ens nuvarande bostad är villa/radhus eller flerfamiljshus. Den senare är uppdelad i bostad med fler/färre våningar än fyra. I analysen är dessa två sammanslagna. Erfarenhet är sammanslaget om man själv eller via närstående har erfarenhet av mindre brand (= kan släcka själv) eller större brand (=kan inte släcka själv). Ålder är mätt i sex skalsteg (>30, 30-39, 40-49, 50-59, 60-69, <70). Utbildning har nio skalsteg där ej fullgjord grundskola är det lägsta och fullgjord forskarutbildning är det högsta. JA=signifikant interaktionseffekt, NEJ=ingen signifikant interaktionseffekt.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

Liksom tidigare finns det inga förstärkningseffekter och precis som i förra tabellen finns det skillnader mellan könen. Kvinnor uppfattar i högre grad än män (beta=-.06) rådet att stänga dörren till ett rökfyllt trapphus. Ser vi sedan på instruktionen att stanna i lägenheten uppfattas det också oftare av kvinnor och dessutom av yngre deltagare i experimentet. Här hittar vi också en signifikant interaktionseffekt. De som exponerats för olika typer av information (skrämsel, aktiverande, lugnande) uppfattar rådet att stanna i lägenheten mer frekvent om de också har en högre myndighetstilltro.

Den sista regressionsanalysen (tabell 3.15) tar sikte på beteendeintentioner och undersöker vilka faktorer som påverkar hur deltagarna i experimentet svarar på frågor hur de skulle agera i händelse av brand.

Tabell 3.15. Handlingsbenägenhet beroende på experimentinformation och andra faktorer (standardiserade regressionskoefficienter).

	Modell 1 (grundmodell)	Modell 2 (förstärkningsmodell)	Modell 1 (grundmodell)	Modell 2 (förstärkningsmodell)
	"Stänga dörren"	"Stänga dörren"	"Stanna i lägenhet"	"Stanna i lägenhet"
Experimentgrupp (1=all information)	.01		.03	
Persontillit	.04	NEJ	.01	NEJ
Myndighetstillit	.09	NEJ	.19 ***	JA
Boendetillit	.08 *	JA	.20 ***	NEJ
Boendeform (lägenhet=1)	.12 ***	NEJ	.09 **	NEJ
Erfarenhet av mindre brand	.03	NEJ	.01	NEJ
Erfarenhet av större brand	.00	NEJ	.00	NEJ
Kön (man=1)	.05		-.04	
Ålder	-.02		.13 ***	
Utbildning	-.01		-.07 *	
Förklarad varians (R ²)	4 %		12 %	
Antal svar	1129		1135	

Kommentar: Måtten på tillit är additiva index. Persontillit bygger på frågor om egen förmåga att klara av en brandsituation, tillit till att närstående hjälper och tillit till att grannar hjälper (Cronbach's Alpha=.54). Myndighetstillit är sammanslaget av tillit till räddningstjänst, förtroende för räddningstjänst, polis och sjukvård (Cronbach's Alpha=.72). Tillit till boende bygger på frågor om man har tillit till att den egna bostaden är brandsäker och att dörren till boendet står emot brand i 30 minuter (Cronbach's Alpha=.84). Boendeform är ställd om ens nuvarande bostad är villa/radhus eller flerfamiljshus. Den senare är uppdelad i bostad med fler/färre våningar än fyra. I analysen är dessa två sammanslagna. Erfarenhet är sammanslaget om man själv eller via närstående har erfarenhet av mindre brand (= kan släcka själv) eller större brand (=kan inte släcka själv). Ålder är mätt i sex skalsteg (>30, 30-39, 40-49, 50-59, 60-69, <70). Utbildning har nio skalsteg där ej fullgjord grundskola är det lägsta och fullgjord forskarutbildning är det högsta. JA=signifikant interaktionseffekt, NEJ=ingen signifikant interaktionseffekt.

Källa: Medborgarpanelen 2017.

I medelvärdesanalyserna hittade vi inte några signifikanta skillnader mellan de som exponerats för olika typer av information. Att det inte heller finns några sådana effekter i regressionsanalysen är därför knappast förvånande. Men det finns andra effekter, både direkta effekter och förstärkningseffekter. En sådan är att de som har större tillit till att den egna bostaden klarar brand också oftare menar att de skulle stänga lägenhetsdörren (beta=.08). Vi ser också att det finns en förstärkningseffekt här. De med lägre tillit till den egna bostadens brandsäkerhet påverkas inte av experimentet, men de som både har hög tillit till den egna bostadens säkerhet och exponerats för de olika informationstyperna (skrämmande, aktiverande, lugnande) säger sig i högre grad också komma att stänga lägenhetsdörren när det brinner. De som idag bor i lägenhet har också en mer frekvent intention att stänga dörren till trapphuset vid brand (beta=.12). Här finns det dock ingen förstärkningseffekt och inte heller hittar vi några skillnader mellan män/kvinnor, yngre/äldre eller svarande med olika utbildningsbakgrund.

Den sista analysen är handlingsbenägenhet i betydelsen att lyda rådet att stanna kvar i lägenheten när det brinner. Liksom i förra fallet har vi inte lyckats skapa några direkta effekter av att exponeras för olika typer av riskkommunikation (beta=.03). Men det finns flera signifikanta effekter och interaktioner. Myndighetstillit (beta=.19) och tillit till den egna bostadens brandsäkerhet (beta=.20) är saker som har relativt stark effekt på viljan att stanna kvar och invänta hjälp. Dessutom ökar denna intention vid exponering för experimentet och hög tilltro till myndigheter. Här finns med andra ord en

förstärkningseffekt på exponering av riskkommunikation som beror på hur mycket man litar på myndigheter och då särskilt räddningstjänst. Dessutom ser vi att de som bor i lägenhet är mer benägna att följa rådet ($\beta = .09$).

Till skillnad från förra analysen så har flera andra faktorer självständig påverkan på hur människor säger sig agera. Äldre verkar ha lättare att ta till sig uppmaningen att stanna i lägenheten ($\beta = .13$). Kanske beroende på att de upplever att de inte har samma möjligheter som yngre att klättra nerför fasader eller hoppa från balkonger. Men dessutom ser vi här också att utbildningsnivå verkar påverka. De med lägre utbildning anser sig i lägre grad följa rådet att stanna och invänta hjälp ($\beta = -.07$).

3.7 Vad har vi lärt oss?

Utgångspunkten för analyserna var att försöka testa och se om det går att förändra riskperceptionen genom att på olika sätt manipulera riskkommunikationen kring brandsäkerhet. I fokus låg olika former av lärande – emotionellt, kognitivt och beteendemässigt där vi testar om vi genom att exponera människor för olika typer av information – skrämmande, aktiverande och lugnande – kan förändra människors lärande.

Generellt fungerade våra experiment så som det var tänkt. Det fanns effekter av att skrämma, aktivera och lugna på olika typer av lärande. Liksom för att forskning om effekter och lärande är emotionellt och kognitivt lärande lättare att påverka än beteende. Men vi såg också några beteendeeffekter.

- Skrämsel (öka allvaret av informationen) stegrar människors rädsla, men inte deras oro eller bedömning av sannolikheten att drabbas av brand. Inte heller ökar emotionellt lärande (informationens användbarhet) eller kognitivt lärande. Det fanns effekter på beteendemässigt lärande, där färre människor ville ta sig ut via trapphuset men inte i viljan att stanna kvar i lägenheten och invänta hjälp. Istället ville människor i högre grad ta sig ut – antingen via fönster/balkong eller fasad/stupränna.
- Aktiveringssinformation ökade inte heller det emotionella lärandet, däremot fanns det effekter på det kognitiva lärandet. Denna kunskap omvandlades också till beteendeintention, om det brinner säger sig många fler som fick råd hur de skulle agera också följa dessa instruktioner.
- Lugnande information gjorde att informationen sågs som betydligt mer användbar (emotionellt lärande), kunskapen om att man bör stänga dörren och stanna i lägenheten och vänta på hjälp ökade också signifikant (kognitivt lärande). När det gäller handlingsbenägenhet var det dock bara intentionen att hindra rök från att komma in som påverkades av att tillföra lugnande information.
- Det fanns ett antal interaktionseffekter, dvs. att grupper påverkades på olika sätt av att exponeras för information. Personer med hög myndighetstillit uppvisade både ökad kognitivt och beteendemässigt lärande (stanna i lägenheten) när de exponerades för (skrämmande + aktiverande + lugnande) information. Dessutom blev de som hade hög tilltro till sin bostads brandsäkerhet mer benägna att ta till sig rådet att stänga dörren till den egna lägenheten.

- Förutom effekterna av själva experimentet fanns det direkta effekter på olika former av lärande. Kvinnor och äldre såg informationen som mer användbar, kvinnor och yngre tog i högre grad till sig råden om brandsäkerhet medan handlingsorienteringen påverkades mer hos äldre och högutbildade.

4. Rekommendationer

Riskkommunikation är en kommunikativ utmaning då det handlar om att påverka människor handlande i en framtida situation, som kanske aldrig kommer att inträffa. Riskinformationen kan därmed skrämma upp eller oroa allmänheten i onödan. Detta riskerar i så fall att i längden urholka förtroendet för avsändaren. Men även motsatsen, att undvika att informera om risker, när det är befogat (t ex epidemier, terroråd etc.) kan minska allmänhetens förtroende. Det finns med andra ord en paradox inbyggd i all kommunikation av risker, *om* risken ska kommuniceras och i så fall *på vilket sätt* och till *vem* (eller *vilka* grupper). Utifrån resultaten av den retoriska analysen och experimentet vill vi rekommendera några saker gällande utformning och framtida forskning.

- Det går att ganska effektivt kommunicera riskbudskap. Utifrån experimentet är det allra effektivast när information upplevs som relevant, det framgår vad man själv kan göra och man övertygas om att man själv klarar av att hantera situationen, alternativt litar på att räddningstjänsten kommer och att dörren in till bostaden är brandsäker. Då ökar både det emotionella, kognitiva och beteendemässiga lärandet.
- Bildmaterialet bör i så hög grad som möjligt kunna tolkas utan att läsa bildtexter.
- Logiken i bildernas ordning ifråga om tidsföljd bör vara tydlig och om det handlar om att göra saker/inte göra saker ska det inte blandas om vartannat.
- Experimentet ger inte något stöd för att brandsäkerhetsinformation behöver utformas på olika sätt för olika målgrupper. I stort sett verkar riskkommunikationen fungera lika effektivt oavsett mottagare. Relevansen och allvaret av brandsäkerhetsinformationen kan dock troligen ökas ytterligare genom att personerna i bildmaterialet varieras ifråga om ålder, kön, familjesituation mm, och att de ser mer känslomässig berörda ut.
- Även om resultaten visar på små skillnader i kommunikationseffekter mellan olika grupper finns det skäl att ytterligare studera hur grupper med låg tilltro till myndigheter och socialt utsatta grupper reagerar på brandsäkerhetsinformation. Dessa grupper är starkt underrepresenterade i denna undersökning och det går inte att utesluta att resultaten ser annorlunda ut. Inte minst eftersom myndighetstilltro visade sig ha viss förstärkande effekt på hur man tar till sig budskapen.

5. Referenser

- De Hoog, Natascha., Stroebe, Wolfgang., och de Wit, Johan B. F. (2007). "The Impact of Vulnerability to Severity of a Health Risk on Processing and Acceptance of Fear-Arousing Communications: A Meta-Analysis". *Review of General Psychology*, 11 (3), 258-285.
- Heath, Robert L., och O'Hair, H. Dan. (2010). The Significance of Crisis and Risk Communication. I Robert L. Heath och H. Dan. O'Hair (red.), *Handbook of Risk and Crisis Communication*. (s.5-30). New York: Routledge.
- Hovland, Carl. I., Janis, Irving. L., och Kelly, Harold. H. (1953). *Communication and persuasion. Psychological studies of opinion change*. New Haven: Yale University Press.
- Johansson, Bengt och Vigsø, Orla. (2017). *72-timmar. En analys av en informationskampanj*. Stockholm: MSB.
- Leventhal, Howard. (1970). Findings and theory in the study of fear communications. I Leonard Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology*, 5 (s. 119-186). New York: Academic Press.
- Loewenstein, Georg., Weber, Eleke U., Hsee, Christopher K., och Welch, Ned. (2001). "Risk as Feelings". *Psychological Bulletin*, 127 (2), 267-286.
- Mral, Brigitte., Gelang, Marie. och Bröms, Emelie. (2016). *Kritisk retorikanalys*. Åstorp: Retorikförlaget.
- MSB (2009). En nationell strategi för att stärka brandskyddet genom stöd till enskilda. Redovisning av uppdrag (Fö2009/2196/SSK, 2009-11-05). Stockholm: MSB.
- Markör Marknad och Kommunikation AB (2012). *MSB. Rapport: Attitydundersökning brandsäkerhet 2011*. Örebro: Markör Marknad och Kommunikation AB.
- Ohlsson, Jonas., Ekengren Oscarsson, Henrik. och Solevid, Maria. (2016). *Ekvibrirum*. I Jonas Ohlsson, Henrik Ekengren Oscarsson, , och Maria Solevid (red.), *Ekvilibrium* (s 11-44). SOM-institutet: Göteborgs universitet.
- Rogers, Ronald. W., och Deckner, C. William. (1975). Effects of fear appeals and psychological arousal upon emotion, attitudes and cigarette smoking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32 (2), 222-230.
- Rogers, Ronald. (1983). Cognitive and psychological process in fear appeals and attitude change: A revisited theory of protection motivation. I John. T. Cacioppo och Richard. E. Petty (red.). *Social Psychology: A sourcebook*(s. 153-176). New York: Guilford Press.

- Rosenstock, Irwin M. (1974). Historical Origins of the Health Belief Model. *Health Education Monographs* 2(4), 328–335.
- Sandstig, Gabriella. (2010). *Otrygghetens landskap. En kartläggning av otryggheten i stadsrummet och en analys av bakomliggande orsaker, med fokus på mediernas roll*. Institutionen för Journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet
- Sellnow, Deanna D., Lane, Derek., Littlefield, Robert. S., Sellnow, Timoty L., Wilson, Bethney., Beuchamp, Kimberly. och Venette, Steve. (2015) A receiver-Based Approach to Effective Instructional Crisis Communication. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 23 (3), 149–158.
- So, Jiyeon., Kuang, Kai., och Cho, Hyuni. (2016). “Reexamining Fear Appeal Models from Cognitive Appraisal Theory and Functional Emotion Theory Perspectives”. *Communication Monographs*, 83 (1), 120-144.
- Tannenbaum, Melanie B., Zimmerman, Rick S., Hepler, Justin., Saul, Lindsey., och Jacobs, Samantha. (2015). “Appealing to Fear: A Meta-Analysis of Fear Appeal Effectivness and Theories” *Psychological Bulletin*, 141 (6), 1178-1204.
- Vigsø, Orla (2010): Retorisk analys. I Mats Ekström, och Larsåke Larsson (red.), *Metoder i kommunikationsvetenskap* (s. 215–242). Lund: Studentlitteratur.
- Witte, Kim. (1992). Putting the fear back into fear appeals: The extended parallel process model. *Communication Monographs*, 59 (4), 329–349.
- Witte, Kim., och Allen, Mike. (2000). A meta-analysis of fear appeals: Implications for effective public health campaigns. *Health education and Behavior*, 27 (5), 591-615.

Bilaga 1

Stäng dörren – röken dödar

Stäng in branden

Se först till att alla kommer ut. Stäng dörren till rummet eller lägenheten där det brinner. Det stoppar branden och röken från att spridas. .

Om du inte kan släcka elden ska du ta dig ut.

Stäng dörren till elden.

Ring 112 och larma om branden.

Gå aldrig ut i ett trapphus fyllt med rök

En lägenhetsdörr klarar sig ungefär 30 minuter utan att börja brinna om det brinner utanför. Gå aldrig ut i trapphuset om det är fyllt med rök. Använd inte hissen när det brinner.

Om det brinner hos någon annan och det är rök i trapphuset ska du stanna i din lägenhet.

Håll dörren stängd. Ring 112 och larma om branden.

Räddningstjänsten hjälper dig om du behöver komma ut.

Aktiv mot **BRAND**

Publ.nr MSB871 - reviderad januari 2017 www.msb.se

Bild 3.1. Originalinformation från MSB:s folder Skydda dig mot brand hemma.

Källa: <https://www.msb.se/RibData/Filer/pdf/27596.pdf>

